

Kommentarer, forslag og overvejelser om folkekirkens liturgi

I følgende dokument ønsker jeg, Carsten Mølgaard Hansen, at præsentere mine kommentarer, forslag og overvejelser i forbindelse med folkekirkens liturgi, og den debat, som biskopperne har sat i værk herom. Dokumentet er blevet til på baggrund af en gennemlæsning af de tre fagudvalgs udsendte materiale, deltagelse i den virtuelle midtvejskonference, samt løbende drøftelse af emner relateret til liturgidebatten med mine kollegapræster i Solrød Sogn, Charlotte Gravesen og Leif Ellerbek.

I Solrød Sogn, hvor jeg er præst, har vi en lang tradition for sammen med menighedsrådet at arbejde med liturgi, og derfor er det også oplagt, at jeg som præst fra et sådant sogn giver udtryk for mine holdninger og synspunkter i forbindelse med den liturgidebat, som biskopperne har lagt op til.

I mit sogns visioner hedder det, at "Vi lægger vægt på at gøre evangeliet levende og nutidigt ved at være imødekomende og vedkommende", samt at "Vi arbejder meget på, at vores sprog, liturgi og musik til gudstjenester og kirkelige handlinger både er relevant og moderne og samtidig er med til at bære traditioner videre." Det er disse visioner, der har formet den liturgi, som vi gør brug af, og det er også disse visioner, der vil være udgangspunktet for mit indspark til liturgidebatten.

Ovenstående visioner har i Solrød Sogn medført konkrete tiltag i forhold til modernisering af vores liturgi lokalt, og inden jeg går i gang med at kommentere fagudvalgenes arbejde, ønsker jeg kort at gøre rede for mit sogns nuværende liturgiske tiltag, så disse på forhånd står klart for læseren:

- I mit sogn gør vi som forsøgsordning brug af et moderniseret nadverritual¹.
- I mit sogn gør vi ofte brug af moderne bønner og bibeloversættelser.
- I mit sogn gør vi brug af moderne² salmer (ca. 1-2 pr. højmesse).

Skulle læsere have opfølgende spørgsmål til noget af det, jeg skriver, er de mere end velkomne til at henvende sig til mig.

Med ønsket om en god læselyst

Carsten Mølgaard Hansen, sognepræst i Solrød Sogn.

---

¹ Dette nadverritual sender jeg mere end gerne til læsere, hvis de skulle være interesseret i dette. Ligeledes sender jeg også gerne den evaluering af nadverritualet, som vi i sognet foretog i 2018.

² Med 'moderne salmer' forstås salmer, der ikke er med i Den Danske Salmebog, og som er blevet skrevet indenfor de sidste 30 år.

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	3
Folkekirkens liturgi – mellem frihed og fasthed.....	4
Autorisation.....	4
Juridisk gyldighed.....	6
Genkendelighed.....	7
Rent lavpraktisk.....	8
Opsamling.....	9
Debatten set fra oven.....	10
Præstens teologiske kompetence.....	10
Kirkens udtryksformer.....	12
Frihed under ansvar.....	14
Dilemmaet sat på spidsen.....	16
De tre modeller.....	18
Opsamling.....	20
Gudstjeneste – Om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke.....	21
Dåb og nadver – Om sakramenterne i Den Danske Folkekirke.....	24
Litteraturliste.....	29

Indledning

Først og fremmest skal der lyde et stort tak til de tre fagudvalg, der har undersøgt gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke. Det har været inspirerende at læse fagudvalgenes udarbejdede materiale.

I følgende dokument ønsker jeg at kommentere det udarbejdede materiale under hver sin overskrift: Startende med den mere overordnede undersøgelse, der findes i 'Folkekirkens Liturgi', og sluttende med de konkrete undersøgelser, der findes i 'Gudstjeneste' og 'Dåb og Nadver'. Mellem min kommentering af den overordnede undersøgelse og de konkrete undersøgelser ønsker jeg at give mit indspark til debatten, hvilket jeg gør under overskriften 'Debatten set fra oven'. Grunden til, at jeg ønsker at give mit indspark mellem min kommentering af det overordnede og det konkrete, skyldes, at mit indspark i det store hele også er af overordnet karakter. I vil i det kommende således ikke finde en kommentering, der er voldsomt konkret, hvilket i det store hele skyldes to ting:

Dels skyldes det, at min anbefaling beror på nogle principielle og overordnede overvejelser. Da vi sad til Midtvejskonferencen stillede Hans Raun Iversen et ret så relevant spørgsmål, og det var i al sin enkelthed, hvad formålet i det hele taget var med gudstjenesten? Underforstået: Hvad skal en liturgi kunne? Grunden til, at Hans Raun Iversen spurgte om dette, tænker jeg var, at debatten ofte er blevet drejet hen på noget meget konkret, og at dette konkrete fokus ikke altid har været funderet på et alt for solidt og grundigt fundament, hvorfor debatten i min optik ikke altid har været lige gunstig. Vi har nemlig talt ud fra hvert vores fundament, hvorfor vi har haft svært ved til fulde at forstå hinanden.

Dels skyldes det også, at min anbefaling taler for en rummelig og fri liturgi. Det er min kerneopfattelse, at en liturgi aldrig må stå til hinder for forkyndelsen – tværtimod skal en liturgi kvalificere forkyndelsen. I min optik har vi imidlertid i dag en liturgi, der modarbejder forkyndelsen, fordi den simpelthen er for fast. Liturgi bør i min optik tilpasse sig en konkret kontekst, men i dag er det desværre langt hen ad vejen omvendt – konteksten må tilpasse sig liturgien – og den diskurs vil jeg gerne prøve at gøre op med (om ikke andet i hvert fald problematisere).

Skal jeg helt enkelt svare på Hans Raun Iversens spørgsmål, hvad er formålet med gudstjenesten, så vil mit svar lyde noget hen ad, at *formålet med gudstjenesten er at være katalysator for en religiøs erfaring*. Formålet er således, at der til en gudstjeneste skal kunne ske noget mellem deltager og Gud, hvorfor fokus også må være på disse to: Deltager og Gud.

Gud tænker jeg er til stede så længe vi har et teologisk fokus på dette – og for Den Danske Folkekirkes vedkommende et evangelisk-luthersk fokus på dette. Hertil vil jeg dog allerede nu sige, at det i min optik er vigtigt, at vi ikke begrænser Gud yderligere. Med dette mener jeg, at en liturgi ikke bør modarbejde noget som helst, der er evangelisk-luthersk forsvarlig. Snarere tværtimod – den bør understøtte diversiteten. I det følgende vil jeg argumentere for, hvordan debatten – når den er blevet konkret – ofte har glemt dette. Debatten har glemt, at en liturgi ikke bør være et enten/eller, men et både/og – i hvert fald i min optik.

Deltageren er til stede – ellers ville der jo dårligt være noget, vi ville kunne kalde kirke. Men i det følgende vil jeg komme med eksempler på, hvordan jeg tror, vi vil kunne blive bedre til at kvalificere vores liturgi, så den i højere grad forbliver aktuel for alle de forskelligartede og -troende deltagere, der kommer i kirken. Ingen deltagere til en gudstjeneste er ens, men det betyder ikke, at vi skal give op, og så kun leverer én måde at gå i kirke på. Vi skal tværtimod aktualisere os selv og vores forkyndelse ved at sigte på alle.

Folkekirkens liturgi – mellem frihed og fasthed

I indledningen skrev jeg, at jeg i mine kommentarer, forslag og overvejelser ønskede at komme med nogle overordnede betragtninger, da det overordnede, må være fundamentet for at drøfte liturgi. Dette perspektiv er allerede blevet godt belyst af den rapport, som jeg vil kommentere i dette hovedafsnit. At det er rapporten vedrørende Folkekirkens liturgi, der mest af alt tager debatten op i et overordnet perspektiv, skyldes, at den ikke har til formål at afdække noget konkret, men i stedet har til formål ”at afdække, hvordan rammerne for det liturgiske arbejde fremover bedst understøtter gudstjenestelivet i folkekirken” (Folkekirkens Liturgi: 7).

I det følgende vil jeg kommentere denne rapport forud for, at jeg selv – i næste hovedafsnit – ønsker at komme med nogle betragtninger fra et overordnet perspektiv, som jeg ønsker at supplere denne rapport med. Faggruppen har fremsat tre modeller, hvorigennem de tænker, at en ny liturgi vil kunne gennemtænkes. Disse vælger jeg først at kommentere på i næste hoveddel, da de ikke giver mening at forholde sig til, førend jeg har præsenteret mine egne betragtninger. Rapportens baggrundsartikler vil jeg ikke gennemgå slavisk, men i stedet referere til i de sammenhænge, hvor jeg har fundet det relevant.

Autorisation

Faggruppen anbefaler, at der fastholdes i hvert fald en lille grad af autorisation, da autorisation har som formål at sikre et rituals *juridiske gyldighed*, samt at fastholde et givent *læremæssigt indhold* (Folkekirkens liturgi: 13). Desuden mener faggruppen, at autorisation understøtter *genkendelighed* (Folkekirkens liturgi: 12). Således kan man sige, at faggruppen i sin rapport fokuserer på tre områder: Juridisk gyldighed (jura), læremæssigt indhold (teologi) og genkendelighed (sociologi). Jura og genkendelighed vil blive drøftet i andre underafsnit. I dette underafsnit vil spørgsmålet om det læremæssige indhold – dvs. teologien – blive drøftet.

I Grundloven står der, at den danske folkekirke er en evangelisk-luthersk kirke (§4). Videre står der, at folkekirkens forfatning ordnes ved lov (§66). En decideret lov er som bekendt ikke blevet vedtaget, hvorfor det eneste, der formelt står i grundloven om folkekirkens teologi, er, at den skal være evangelisk-luthersk.

Går jeg til præsteløftet står der dog, at man som præst skal beflitte sig ”på at forkynde Guds ord rent og purt, således som det findes i de profetiske og apostoliske skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske folkekirkens symbolske bøger”, samt at man skal ”udføre alt i overensstemmelse med de for folkekirken gældende forskrifter.” I præsteløftet præciseres det således, at en præst – og dermed også folkekirken som sådan – ikke blot skal forkynde ’de profetiske og apostoliske skrifter’ evangelisk-luthersk. Præst og folkekirke skal også forkynde i overensstemmelse med folkekirkens ’symbolske bøger’ og folkekirkens ’gældende forskrifter’. Det er gennem disse, at der gives autorisation og teologisk hjemmel for folkekirkens forkyndelsesramme.

Det interessante er dog, at udgangspunktet blot er, at en teologi skal være evangelisk-luthersk. Så længe, den er det, er den nemlig i overensstemmelse med grundloven. Derfor kan man også sige, at spørgsmålet om autorisation; 1) handler om at fastsætte nogle rammer for, hvad folkekirken forstår ved evangelisk-luthersk, 2) handler om at drøfte og overveje, hvorvidt man ønsker at autoriserer yderligere.

At bestemme, hvad man kan definere som evangelisk-luthersk, er på en måde, hvad faggrupperne om gudstjeneste og dåb og nadver har gjort. De har i hvert fald fremført argumenter for varierende synspunkter, som dog for de flestes vedkommende er legitime evangelisk-lutherske teologiske holdninger. Dette vil jeg vende tilbage til i tredje og fjerde hovedafsnit.

At autoriserer yderligere er, hvad tidligere symbolske bøger og forskrifter har gjort, og derved vil jeg også mene, at de på forskellig vis har indskrænket forkyndelsen. Fx kan man sige, at nadveren og dåben er blevet givet et teologisk fokus i og med, at helt specifikke formuleringer i forbindelse med udførelsen af disse er blevet autoriseret. At indskrænke forkyndelsen har derfor været formålet med tidligere symbolske bøger og forskrifter, og spørgsmålet for hånden er derfor også, om vi fortsat ønsker, at folkekirkens symbolske bøger og forskrifter skal gøre dette?

At indskrænke forkyndelsen kan lyde hårdt, men er det egentlig ikke tilfældet? Liturgi autoriserer, og ved at autorisere udelukker den, favoriserer den og altså indskrænker. På et tidspunkt har det været ønskværdigt. Men er det tilfældet i dag? Det vil jeg ikke mene, men der er dog nogle argumenter for, hvorfor man har gjort det, og dem vil jeg selvfølgelig komme ind på.

Det er faggruppen om Folkekirkens liturgi, der har præsenteret de overordnede argumenter for og imod en autorisation, og i det er også dem, der i denne forbindelse har fremhævet de tre områder, som jeg har nævnt ovenfor: Teologi, jura og genkendelighed. Til disse tre områder ønsker jeg at tilføje et fjerde 'lavpraktisk område' (se nedenfor)³. Resten af dette underafsnit vil dog handle om teologi, og om hvorvidt noget teologisk taler for, at man skulle vælge en specifik grad af autorisation.

I udgangspunktet kan jeg ikke se nogle teologiske argumenter for, hvorfor en evangelisk-luthersk forsvarlig teologi skulle udelukkes af en autorisation. Snarere tværtimod bør man vel gøre en dyd ud af ikke at udelukke nogle teologiske retninger, der er evangelisk-luthersk. Ønsker man nemlig at gøre dette, bør man principielt også ønske både at ændre grundloven og præsteløftet, så det præciserede hvilken teologisk retning indenfor det evangelisk-lutherske, man ønskede, at folkekirken skulle forkynde. Teologisk kan folkekirken altså lige så godt være så rummelig som mulig.

Rummelighed er da også, hvad der langt hen ad vejen kendetegner Den Danske Folkekirke, og spørgsmålet er da også, om denne rummelighed ikke er noget, som man ønsker at bevare? At Den Danske Folkekirke har været rummelig, er nemlig én af årsagerne til, at vi har en kirke, der er så stor folkelig tilslutning til, og det er én af årsagerne til, at diversiteten i det danske kirkeliv er så lille, som det er. Teologiske opgør har nemlig i høj grad fundet sted indenfor folkekirkens rammer, og det har på en måde sat en begrænsning på, hvor stor en diversitet, der er blevet skabt.

Således kan jeg ikke se, at der skulle kunne argumenteres teologisk for, at man afviste evangelisk-lutherske teologiske retningen indenfor folkekirken, eller at man valgte at autorisere én specifik teologisk retning fremfor en anden. Snarere er det omvendt en af styrkerne ved Den Danske Folkekirke, at man altid har forsøgt ikke at gøre dette. Derfor bør udgangspunktet for en autorisation også være, at autorisationen var så minimalistisk som muligt, så flest mulige evangelisk-lutherske teologiske retninger kunne finde lige forkyndelsesmulighed indenfor Den Danske Folkekirkens symbolske bøger og forskrifter.

---

³ Fagudvalget berører egentlig også dette lavpraktiske område, når de siger, "at præster og menighedsråd får en markant større opgave med at udvælge og drøfte tekstvalg og kollektvalg" (Folkekirkens liturgi: 14), hvis autorisationen bliver for minimal. Derfor bør en grad af autorisation også tage højde for dette rent lavpraktiske.

Anskuer man spørgsmålet om autorisation kirkehistorisk, argumenterer Niels Holger Petersen i sin artikel for, at der ikke er et dybt kirkehistorisk argument for den autorisation, som 1992-ordningen er udtryk for, da den autorisation, som ordningen er udtryk for, blot har ”baggrund i den danske reformations bundethed til kongemagten, og hverken i den tidligere kirkelige tradition eller i Luthers egne overvejelser om gudstjenesten” (Folkekirkens liturgi: 28). Således har en teologisk afgrænset autorisation heller ikke kirkehistorisk belæg.

I sin artikel argumenterer Jette Bendixen Rønkilde for, at der liturgisk kan argumenteres for at lade ’ordo’ grundstrukturen være grundlaget for en autorisation, da den bruges i den kristne kirke verden over, har rødder i en oldkirkelig gudstjenestep praksis, og da den kan genfindes i både nytestamentlige og gammeltestamentlige tekster (Folkekirkens liturgi: 58). Om ordo-strukturen skriver hun ydermere, at den ikke autoriserer en given form eller tekst, men snarere ’autoriserer’ ”en begivenhed, hvor handlinger, tekster, musik og symboler sammenstilles for at brydes mod hinanden og åbne på for nye betydningsfelter og erfaringsrum, hvor det er muligt at erfare den treenige Gud” (Folkekirkens liturgi: 58-59).

Hvis dette er formålet med ordo grundstrukturen, kan man næsten sige, at den autorisation, vi har i dag, der autoriserer specifikke former og tekster, går imod hele ordo grundstrukturens princip, da den derved på en måde begrænser en liturgisk begivenheds handling, tekst, musik og symbol til kun at måtte være dem, der er autoriseret. Således er det min holdning, at ordo grundstrukturen principielt taler imod den grad af autorisation, som 92-ordningen er udtryk for. Teologisk belæg for autorisation finder jeg derfor ikke – snarere tværtimod.

Juridisk gyldighed

Faggruppen anbefaler, at der fastholdes i hvert fald en lille grad af autorisation, da autorisation har som formål at sikre et rituals *juridiske gyldighed* (Folkekirkens liturgi: 13). Hvad man må forstå ved dette, uddyber Asger Wilhelm Gewecke i sin artikel (Folkekirkens liturgi: 30-33). Her nævner han blandt andet, at en autorisation skaber juridisk *konsensus*, samt at en autorisation har ”konsekvenser for samspillet mellem biskop, provst, præst og menighed” (Folkekirkens liturgi: 30).⁴

Én grund til, at der er ét ritual med juridisk gyldighed, skriver Gewecke, er, at præster ikke skal ”indfører ’nogen Synderlighed udi Ceremonier’” (Folkekirkens liturgi: 31). Dette tænker jeg har at gøre med samspillet på en sådan måde, at en præst skal beskyttes mod en ’kreativ’ menighed, og at en menighed skal beskyttes med en ’kreativ’ præst. Derudover gør det også forholdet mellem præst, provst og biskop lettere, da det med ét juridisk gyldigt ritual må tænkes at være lettere at føre tilsyn.

Formålet er ganske vist prisværdigt, men det er efter min opfattelse en alt for høj pris, der betales, når det kun er ét ritual, der gøres juridisk gyldigt. Det får nemlig den utilsigtede betydning, at alle andre ritualer nærmest dømmes som ’synderlige’ (for at bruge udtrykket fra før). I stedet for blot at beskytte sogne mod kreative præster eller menigheder, udelukker det nemlig en lang række legitime udtryksformer, som ikke rummes af dét, der er juridisk gyldigt, men som stadig ikke kan siges at være ’synderlige’, fordi de teologisk

---

⁴ I forhold til *konsensus* kan man overveje, i hvilken grad dette hænger sammen med genkendeligheden, og i forhold til *samspillet* kan man overveje, i hvilken grad det hænger sammen med tilsynet.

er og bliver evangelisk-lutherske. Med kun ét juridisk gyldigt ritual reducerer man derfor utilsigtet, hvad man forstår ved evangelisk-luthersk, og det mener jeg ikke er hensigtsmæssigt.

I forhold til juridisk at beskytte menigheder med kreative præster og omvendt synes jeg således, at det er en for høj pris at betale, hvis dette skulle være argumentation for en grad af autorisation. Når det er sagt, så kommer vi dog ikke udenom, at der juridisk er brug for en grad af autorisation. I sin artikel gør Gewecke nemlig også rede for, at der er to ritualer, der har civilretlige konsekvenser: Dåb giver medlemskab af Folkekirken, samt en skatteforpligtelse hertil, og vielser giver en lang række civilretlige konsekvenser (Folkekirkens liturgi: 31-32).

Da disse to ritualer har civilretlige konsekvenser, der overskrider teologi og andre hensyn, er det oplagt, at der ved disse to ritualer er en autoriseret 'tilspørgsel', da det vil sikre juridisk gyldighed af de civilretlige konsekvenser. Når det er sagt, så kan man dog hurtigt ende ud i en diskussion om, hvorvidt forkortet tilspørgsel er acceptabelt eller 'synderligt', og i visse tilfælde det ene eller det andet er tilfældet. Til dette kan der siges, at hvis en forkortet tilspørgsel er juridisk gyldig, så er den også juridisk set mindst lige så god, som en længere tilspørgsel. Derfor bør der også blot ud fra et juridisk henseende besluttes én juridisk gyldig minimums tilspørgsel. Hvorvidt der så skal formuleres og autoriseres en længere tilspørgsel, må bero på andre hensyn end juridiske. Denne længere tilspørgsel må dog selvfølgelig ikke ændre på eller tilføje noget til den kortere tilspørgsels juridiske gyldighed. En forkortet tilspørgsel skal nemlig juridisk gøre præcis det samme, som en forlænget tilspørgsel gør – hverken mere eller mindre.

Genkendelighed

Et begreb, som man ofte støder på i forbindelse med en argumentation for en grad af autorisation, er genkendelighed. Hvis jeg skal prøve at formulere, hvad begrebet, genkendelighed, dækker over, så vil jeg sige, at det dækker over tanken om, at en autorisation er at foretrække, da der med en autorisation dannes en ensformighed, der gør, at deltagerne i et ritual lettere kan forholde sig til ritualen, da det i al sin enkelthed er genkendeligt for dem. På trods af at indskrænke forkyndelsesmulighederne, har en autorisation derfor været at foretrække, for så sikre man, at folk vidste, hvad der skulle ske, samt var hjemme i det. Dyr er prisen – at indskrænke – men det har altså været godt givet ud, mente man.

Går vi til, hvad faggruppen siger om genkendelighed, så hæfter jeg mig ved, at "Faggruppen kan konstatere, at det genkendelige er et diffust begreb, og at det er vanskeligt at give en empirisk bestemmelse af, hvad det genkendelige er", samt at "det genkendelige sjældent er bundet til formen men oftere er relationelt bestemt" (Folkekirkens liturgi: 14). Denne iagttagelse kan jeg nemlig nikke genkendende til, hvorfor jeg, som faggruppen også gør det, lægger op til, at man stopper med at bruge genkendelighed som et argument for eller imod en særlig grad af autorisation. Begrebet er nemlig alt for diffust til, at det giver mening at bruge – i hvert fald når konsekvensen er en indskrænkning af forkyndelsesrummet, hvilket jeg vil argumentere for, at en autorisation er (Folkekirkens liturgi: 15).

Når det er sagt, så kan begrebet dog alligevel ikke afskrives helt, hvilket Hans Jørgen Lundager Jensens artikel, Autorisation og systemteori (Folkekirkens liturgi: 34-35), belyser fremragende. Her siger han nemlig, at et system altid må bevare en *identitet*, ellers bliver systemet nemlig til noget andet end det, det oprindeligt var⁵. Her siges ikke, hvor meget eller hvad, der skal bevares for, at kirken som system bevarer

---

⁵ "En kirke som ikke længere vil tale om Gud og Jesus, er ingen kirke" (Folkekirkens liturgi: 34).

sin identitet, men der konkluderes dog, at noget skal bevares, hvis man ikke ønsker at blive noget helt andet end Den Danske Folkekirke.⁶

I min optik er det jf. Jensens artikel naturligvis vigtigt, at vi forbliver Den Danske Folkekirke – én kirke, der har sin identitet i en evangelisk-luthersk teologi. Det er dog vigtigt for mig at pointere, at argumentet om genkendelighed ikke bør bruges i konkrete liturgiske diskussioner, da begrebet altså er og bliver alt for diffust. Det er, som faggruppen beskriver det, et relationelt begreb, og et relationelt begreb kan ikke bruges som led i en overordnet debat, da det ikke kan fjernes fra sin kontekst – individet i dette tilfælde.

På midtvejskonferencen blev et begreb som resonans drøftet en del, og jeg har efterfølgende tænkt over, om resonans i virkeligheden kan siges at være den genkendelighed, som folk, der taler om denne, ønsker at finde frem til. Er det dét, så fortæller dette nemlig os noget ret så væsentligt: At vi måske i højere grad bør søge efter en ting som genkendelighed i kirkegængerne, end vi bør søge efter en ting som genkendelighed i en liturgi. Der er måske også, hvad faggruppen mener, når de siger, at genkendelighed ofte er relationelt bestemt (Folkekirkens liturgi: 14).

Rent lavpraktisk

Får præst og menighedsråd en alt for stor *arbejdsbyrde*, hvis henholdsvis ritualbog, alterbog og salmebog ikke er autoriseret? Det er et relevant spørgsmål at overveje. Samtidig er *tilsyn* også et relevant spørgsmål at have sig for øje, når man drøfter dette, for hvem sikrer, at alt er teologisk forsvarligt, hvis rammerne lægges ud til menighedsråd og præster? Hvem *uddanner* præster⁷, kirkemusikere og menighedsråd til at diskutere teologi (Folkekirkens liturgi: 15)?

Disse lavpraktiske pointer gives der ikke nogen egentlige svar på i rapporten, men det er ud fra, hvad faggruppen skriver, klart, at man både skal overveje konsekvenserne for sin beslutning om autorisation i forhold til disse områder: Arbejdsbyrde, tilsyn og teologisk uddannelse.

I forhold til den første af de tre, arbejdsbyrden, vil jeg nævne, at jeg tænker, at denne allerede eksisterer ude i sognene, da der på nuværende tidspunkt alligevel er så mange sogne, der ikke følger de symbolske bøger til punkt og prikke. Arbejdet med liturgi er således allerede i gang mange steder, og der vil således ikke være tale om en omsiggribende ny arbejdsbyrde.

Dertil kan man også spørge, om det måske ikke også er en arbejdsbyrde, som både menighedsråd og præster finder interessant? Er dette tilfældet, vil der reelt set ikke være tale om en større arbejdsbyrde. Snarere vil der være tale om, at arbejdet med gudstjenestefornyelse i de enkelte sogne i større grad kan understøttes fra toppen, hvorfor arbejdsbyrden egentlig også kunne forventes at blive mindre. En øget arbejdsbyrde frygter jeg således ikke.

---

⁶ Nævnes skal det også, at artiklen er inde på, at et 'system' som kirken altid bør forandre sig, for, som han siger det, "Hvis et system insisterer på at bevare sig selv fuldt og helt og ikke ændre på noget, vil det med tiden, før eller senere, miste enhver kontakt med sin omverden og dermed ikke længere kunne overleve" (Folkekirkens liturgi: 34). Udover identitet er fornyelse altså også essentielt for et system, og det er vel ønsket om en fornyelse.

⁷ En præst er jo sådan set uddannet indenfor liturgi, hvorfor præsten sagtens kan tænkes ikke at have behov for yderligere uddannelse. Noget, jeg tænker, vi godt til tider kunne have brug for at minde hinanden om. Vi er alle uddannet indenfor vores felt, og har derfor de fornødne kompetencer. Dog kan der tænkes, at flere ønsker at have efteruddannelse i liturgi, så man altid er ajour med, hvad der sker indenfor området, men det er dog noget andet.

En ændring i grad af autorisation betyder selvfølgelig en ændring af *tilsynet*⁸, og der kan derfor frygtes en større arbejdsbyrde – ikke ude i sognene – men i stifterne og provstierne, hvor tilsynet varetages. En ændring af tilsynet ønsker jeg ikke at drøfte i dybden, da det ikke er en arbejdsopgave, som jeg har det store kendskab til. Jeg giver dog faggruppen ret i deres antagelse om, at tilsynet antageligt vil ændre karakter, så ”dialog og vejledning vil stå mere centralt end behandling af ansøgninger” (Folkekirkens liturgi: 16) – noget jeg egentlig ikke synes lyder tosset.

Nævnes skal det også her til slut i dette underafsnit, at jeg i næste hovedafsnit vil overveje et andet lavpraktisk problem, der opstår, når man ønsker en så minimalistisk liturgi, som jeg er tiltaler for. En minimalistisk liturgi vil nemlig potentielt medføre, at vi vil opleve en stigning i antallet af regionalkirker, samt et tilsvarende fald i antallet af lokalkirker⁹. Dette er som sådan ikke et problem, der gør en minimalistisk autorisation utænkelig, men det kalder på en række udfordringer, som man må tage alvorligt. Mere om dette i næste hovedafsnits underafsnit kaldet ’Frihed under ansvar’.

Opsamling

I denne hoveddel kommenterede jeg faggruppens rapport om Folkekirkens liturgi ud fra et teologisk, juridisk, socialt og lavpraktisk perspektiv.

I et teologisk perspektiv argumenterede jeg for, at vores nuværende model udelukkede for mange evangelisk-lutherske forkyndelsesformer, og at dette ikke var hensigtsmæssigt. Ved kun at have ét – ganske vist med valgmuligheder – anerkendt ritual, undertrykker man nemlig forkyndelsesfriheden for retninger af evangelisk-luthersk forsvarlig teologi, der ikke rummes af autorisationen. Dette synes jeg ikke er hensigtsmæssigt, da det eneste, som folkekirken reelt er bundet op på, er, at den skal være evangelisk-luthersk – hverken mere eller mindre.

I et juridisk perspektiv argumenterede jeg for, at der bør defineres nogle minimumskrav til, hvad der gør de ritualer, der har civilretlige konsekvenser, juridisk gyldige. Ud fra et juridisk perspektiv kan man dog ikke argumentere for, at et ritual i situationer, hvor der ikke er tale om en nødhandling, skal indeholde mere end minimumskravet. Denne debat er nemlig ikke længere juridisk, men teologisk, social eller lavpraktisk.

I forhold til det sociologiske spørgsmål om genkendelighed hæfter jeg mig ved, at faggruppen konstaterer, ”at det genkendelige er et diffust begreb, og at det er vanskeligt at give en empirisk bestemmelse af, hvad det genkendelige er”, samt at ”det genkendelige sjældent er bundet til formen men oftere er relationelt bestemt” (Folkekirkens liturgi: 14). Brugen af begrebet genkendelighed bør i min optik stoppes, da det forvirrer mere end det gavner. I stedet kunne man overveje at bruge begreber som resonans og identitet.

I forhold til lavpraktiske hensyn til arbejdsbyrde argumenterede jeg for, at dette allerede havde fundet sit indpas i kirkernes hverdag. Tilsynet ville ændre karakter, men måske ville det ikke være så slemt endda.

---

⁸ Tilsynet, som det foregår i dag, har Grete Wigh-Poulsen redegjort fint for i sin artikel (Folkekirkens liturgi: 36-38).

⁹ Med regionalkirker mener jeg en kirke, der laver tilbud – ikke kun for lokalområdet – men også for en bredere gruppe af mennesker (oftest pga. kirkens særlige profil). Omvendt er en lokalkirke en kirke i mere traditionel forstand.

Debatten set fra oven

Det er ikke uden grund, at Niels Holger Petersen citerer 'den tyske messe' i sin artikel, Autorisation historisk betragtet (Folkekirkens liturgi: 27). Skriftet må nemlig tænkes at give nogle bestemmelser for, hvad en evangelisk-lutherske gudstjeneste er. Petersen argumenterer for, at Luther i sit skrift dels forsøger "at markere afstandtagen fra pavekirkens centralt fastlagte messeordning", men at han dels også ønsker "en vis ensartethed i gudstjenesten" (Folkekirkens liturgi: 27).

Jeg giver Petersen ret i sin tolkning, men vil gerne tilføje, at mens Luthers ønske om afstandtagen fra pavekirken er et overordnet syn på liturgi – og derfor også et syn, vi kan bruge i dag – så er ønsket om liturgisk ensartethed et kontekstuel ønske om, at den nye kirkelige retning får et til nogen grad ensrettet udgangspunkt. Luthers overordnede syn på liturgi er altså, at *liturgi ikke er til for at sige, hvordan der skal holdes gudstjeneste. Liturgi er til for at give forkynderen et pædagogisk redskab i mødet med sine sognebørn*. Og, som Luther siger, mest af alt er liturgi til for dem, der ikke er kristne, og dem, der ønsker at blive stærkere i troen.¹⁰

I dette afsnits underpunkter ønsker jeg at udfolde, hvad denne tolkning af Luther giver af kommentarer, forslag og overvejelser om folkekirkens liturgi, samtidigt med, at der vil blive samlet løse tråde op fra forrige hovedafsnit. Jeg vil fortsat bevæge mig på et overordnet drøftelsesplan alene, da jeg mener, at det er her, vi virkelig har brug for en afklaring, førend vi beslutter os for, hvilken grad af autorisation, vi ønsker.

Under punktet 'præstens teologiske kompetence' vil jeg drøfte, hvordan man i højere grad og på en mere konstruktiv måde vil kunne udnytte de teologiske kompetencer, der er i ethvert sogn i og med, at der er en præst ansat, samt drøfte, hvordan vi kan mindske den mobbekultur, som lever stærkt i Den Danske Folkekirke. Under punktet 'kirkens udtryksformer' ønsker jeg at udfolde, hvordan en liturgi kan være et pædagogisk redskab (hvilket jf. Luther var formålet med liturgi) og ikke en teologisk begrænsende rettesnor. Under punktet 'frihed under ansvar' vil jeg udfolde de problemstillinger, der kan opstå, hvis vi ser en stigning i antallet af regionalkirker og et tilsvarende fald i antallet af lokalkirker (se ovenfor). Under punktet 'dilemmaet sat på spidsen' ønsker jeg at fortsætte min drøftelse af genkendelighed. Efter disse punkter vil jeg drøfte de tre modeller, og komme med mit bud på, hvordan en fremtidig liturgi vil kunne se ud.

Præstens teologiske kompetence

Under afsnittet 'rent lavpraktisk' kom jeg ovenfor kort ind på, at rapporten om folkekirkens liturgi ønskede at etablere en liturgisk efteruddannelse for præster. Først og fremmest vil jeg sige om denne, såfremt den oprettes, at den blot bør være et tilbud, og ikke et krav. Alle præster er nemlig uddannede teologer (næsten alle i hvert fald), og det er egentlig et privilegium. Et privilegium, som vi måske skulle blive bedre til både at udnytte og stole på.

Det er min holdning, at vi til tider indenfor folkekirken godt kan være lidt dårlige til at anerkende hinanden for vores faglighed. Skriver en præst fx et indlæg om liturgi i Kristeligt Dagblad, vil præsten kunne forvente at blive sablet ned fra alle fløje, der er teologisk uenig med præsten. Når dette sker i Kristeligt Dagblad, er

---

¹⁰ "Men for deres skyld, som endnu skal blive kristne eller blive stærkere, må man have disse ordninger" (Luther 1963: 78). Og som han tilføjer "allermest sker det for de enfoldiges og de unge menneskers skyld..." (Luther 1963: 78).

det én ting, men spørgsmålet er, om det ikke også er noget, der finder sted lokalt og internt i folkekirken? Enten mellem to præster i samme sogn, to præster i samme provsti, mellem præst og provst eller mellem præst og biskop.

Man stoler ikke på hinanden. Man stoler ikke på hinandens faglighed. Og selvom det nok blot bunder i, at man er af forskellig teologisk observans, så synes jeg, at der er en tendens til, at vi i folkekirken ikke er rummelige nok til at anerkende, at der indenfor folkekirken ikke blot skal være plads til mig og min holdning – der skal faktisk også være plads til alle de andre evangelisk-lutherske teologiske forsvarlige holdninger, der kan tænkes at eksisterer (og det er ikke så få endda).

I Oxford Research's 'Analyse af indhold og omfang af mobning blandt præster i folkekirken' fra maj 2017, skrives der om den sociale kapital i folkekirken, at "der særligt kan gøres en indsats i forhold til at styrke den sociale kapital i relation til konkrete problemstillinger" (Oxford Research: 47), og at det derfor vurderes, at præster i højere grad bør blive involveret i konkrete beslutninger (Oxford Research: 48).

At præster sammen med menighedsråd får mulighed for at involvere sig i en konkret beslutning vedr. liturgi på den måde, som biskopperne har lagt op til i dag, er klart positiv. Det skaber i hvert fald bedre social kapital mellem præst og biskop. Det fremhæver dog også vigtigheden af, at denne involvering og anerkendelse finder sted, når en præst står overfor andre præster, står overfor menighedsråd, provster osv.

Det er min opfattelse, at den manglende involvering og anerkendelse af præsternes kompetencer, som jeg har skitseret kort ovenfor, skyldes, at teologer helt fra deres studietid har været vandt til at omgive sig med medstuderende, der har været af anderledes teologisk observans end dem selv, og at tonen mellem rivaliserende teologiske observanser aldrig har været særlig god og konstruktiv. Hvad dette betyder for studiemiljøet skal ikke diskuteres her, men det er klart, at dette medfører en række problemstillinger, når disse rivaliserende teologiske observanser skal forenes under folkekirkenes rummelighed.

En folkekirke, der både skal rumme kvindelige præster og præster/menighedsråd, der ikke anerkender kvindelige præster, og som skal rumme præster, der er homoseksuelle, og præster, der ikke ønsker at vie mennesker af samme køn, er naturligt i en evig konflikt. En konflikt der selvfølgelig sætter sit præg på arbejdsmiljøet.

Ovenstående to eksempler er antageligt de mest konfliktfyldte, men problemet er også at finde mellem præster, der ønsker liturgisk fornyelse, og præster, der ønsker en fast liturgi. I forholdet mellem disse findes der også, hvad der vil kunne kaldes mobning, hvad der vil tangere til mobning eller hvad der i hver fald kan kaldes en manglende anerkendelse. Og uanset, hvor grelt det står til, så går det uden tvivl udover den sociale kapital.¹¹

---

¹¹ Hvor stort et problem folkekirken har med sin sociale kapital, blev synligt for mig allerede da jeg studerede på Pastorseminariet. Her hørte jeg nemlig om det såkaldte 'præstepoliti'. En vist nok ikke fast defineret gruppe af præster og teologer, der angriber andre teologer offentligt, hvis de er uenige med deres teologi – og på en meget uhensigtsmæssig måde.

Selvfølgelig skal det være ok at drøfte teologi fagfælder imellem, men jeg må ærligt indrømme, at det er vigtigt for folkekirkenes sociale kapital, at dette foregår på en sober måde. Samtidig vil jeg også fastslå vigtigheden af, at en liturgi ikke forfordeler eller fremhæver nogle evangelisk-lutherske teologiske synspunkter fremfor andre. Dette vil nemlig kunne understøtte noget som 'præstepolitiet', og altså modarbejde en styrkelse af den sociale kapital.

I forhold til det indeværende spørgsmål om liturgi, kan det virke fjernt, at jeg kommer ind på dette med mobning. Men det er noget, jeg gør, for at fremhæve vigtigheden af, at folkekirkens liturgi for alt i verden ikke bør afspejle en snæver del af det evangelisk-lutherske. Ja, faktisk bør der i min optik slet ikke favoriseres blandt nogle teologiske pointer. Det vil nemlig altid være på bekostning af andre, og det vil uden tvivl blot skabe mere splid i folkekirken, hvorfor det vil skade den sociale kapital, samt gøre mobning til et større problem, end det allerede er.

I stedet bør liturgien rumme og anerkende alle evangelisk-luthersk teologisk forsvarlige synspunkter, den bør gøre det i lige grad, og så bør den også anerkende præsten som den lokale teologiske ressource, som vedkommende er. Skal vi gøre dette – og det mener jeg faktisk er en af vores vigtigste opgaver lige nu, hvis vi ønsker en samlet folkekirke – så gør vi klogt i at have en så minimalistisk en autorisation som muligt. På den måde sikrer vi nemlig bedst muligt, at ingen evangelisk-lutherske synspunkter forfordes fremfor andre, og vi sikrer bedst muligt, at vi har en folkekirke med en stærk social kapital – noget der både er til gavn for folkekirkens ansatte, men også folkekirkens brugere.¹²

Kirkens udtryksformer

I min indledning skrev jeg, at formålet med gudstjenesten ifølge mig var at være katalysator for en religiøs erfaring. Dette er egentlig et meget fromt ønske, og det er selvfølgelig kun noget, der kan ske i kraft af Helligånden. Når det er sagt, så kan vi dog undgå at modarbejde Helligånden – ikke ved at have et større fokus på teologi, men ved at have et større fokus på pædagogik. Det vil i hvert fald være min pointe i dette afsnit.

Som jeg skrev i indledningen, anså jeg jf. ovenstående gudstjenesten som et potentielt møde mellem Gud og menneske.¹³ Skal et sådant møde blive frugtbar, er det imidlertid vigtigt (det tyder nyere teologisk forskning i hvert fald på), at der skabes resonans mellem de to parter. For at dette skal blive muligt, mener jeg, at vi i folkekirken bør have en mere pædagogisk tilgang til liturgi. Liturgi skal nemlig ikke være til for teologiens skyld (provokerende som det måske lyder) – liturgien skal være til for den deltagendes skyld.¹⁴

Hvis formålet med en liturgi således er pædagogik, er det værd at kigge nærmere på, hvordan forkyndelsens *udtryksformer* ser ud i Den Danske Folkekirke, og i den henseende er det værd at kigge nærmere på Hans Jørgen Lundager Jensens artikel (Folkekirkens liturgi: 46-53), hvori han bl.a. forsøger, at ridse rammerne op for, hvordan det kirkelige landskab i forhold til kirkens udtryksformer ser ud i dag. Her konkluderer han nemlig bl.a. at man i dag ser ”en stigende dominans af elementer fra den visuelt-emotionelle gudstjenesteform og en fortsat svækkelse af den doktrinært-belærende form” (Folkekirkens liturgi: 52). Kirkens udtryksform har således ifølge hans artikel rykket sig fra, hvad man vil kunne kalde en klassisk luthersk eller rationel udtryksform, til, hvad man vil kunne kalde en kontemplativ og/eller en æstetisk udtryksform.

Et større fokus på kirkens forskellige udtryksformer, og de skift i krav, der er hertil, som Lundager beskriver, tror jeg er altafgørende for, at vi bliver ved med at have en kirke, der forbliver relevant. Vi lærer forskelligt,

---

¹² Kristeligt Dagblad er vel næsten de eneste, der kan tænkes ikke at synes, at dette vil være en god ide.

¹³ Sammen med en beskrivelse af gudstjenestens møde mellem mennesker og mellem mennesker og elementer redegjorde Marlene Ringgaard Lorensen meget fint for dette i hendes oplæg på Midtvejskonferencen.

¹⁴ Det vil jeg også argumentere for, hvad Luther er inde på i det skrift, jeg har citeret ovenfor.

og derfor skal gudstjenester også tilrettelægges forskelligt, så alle får forkyndt evangeliet ved hjælp af den pædagogiske udtryksform (se nedenfor), der taler bedst til dem. Dette stiller imidlertid store krav til en liturgi, for hvis en og samme liturgi skal kunne rumme alle de pædagogiske udtryksformer, der findes, så er det klart, at denne liturgi må være meget minimalistisk og nøje gennemarbejdet.

Som jeg har været inde på senere, så er det ikke ønskværdigt, at en liturgi favoriserer en særlig gren af den evangelisk-lutherske teologi. I forlængelse af ovenstående kan man hertil tilføje, at en liturgi heller ikke bør favorisere en særlig pædagogisk evangelisk-luthersk udtryksform frem for en anden. Vi alle bør nemlig føle os forkyndt til – ikke kun dem, der har en klassisk evangelisk-luthersk udtryksform, som den rationelle fx må siges at være det.¹⁵

For at beskrive øvrige evangelisk-lutherske udtryksformer ønsker jeg at vende mig mod et begreb som spiritualitet. I sin artikel om spiritualitet (Olsen: 19-34) redegør Olsen for, at han finder fem forskellige kristne spirituelle udtryksformer (Olsen: 28):

Rationel (fx verbal forkyndelse og argumentation)

Kontemplativ (fx inderlighed og bøn)

Karismatisk (fx følelser og ekstroverte udtryk)

Æstetisk (fx liturgisk handling og skønhed)

Diakonal (fx ydre handling og etik)

Kigger jeg på disse fem, er det klart, at den rationelle udtryksform i en luthersk kontekst altid bør være til stede i en liturgi. I den tyske messe skriver Luther i hvert fald, at "det største og fornemste stykke i al gudstjeneste er at prædike og lære Guds ord" (Luther 1963: 83). I en dansk kontekst har den rationelle udtryksform da også fyldt en del. 'Ordet' har i hvert fald altid haft en fremtrædende placering.

Udover den rationelle, kan man også argumentere for, at den æstetiske udtryksform i høj grad har været at finde i en dansk kontekst. Jensen er inde på den, Lindevang Sogn siger om sig selv, at de arbejder "ud fra en æstetisk gudstjenesteforståelse" (Folkekirkens liturgi: 39), og Jakob Wolf bruger også hele sin bog, 'Gudstjenesten – fænomenologisk set', på at beskrive den.

Wolf og jeg er begge præget af Rudolf Otto, og derfor er vores syn på gudstjenestens formål også meget ens¹⁶. Vi ender dog med at have et vidt forskelligt syn på liturgi, for hvor Wolf ønsker en fast autorisation, da denne bedst muligt opstiller de liturgiske betingelser, der gør den æstetiske udtryksform mulig (Wolf: 24), så ønsker jeg en minimalistisk autorisation på trods af, at dette nødvendigvis svækker den æstetiske udtryksform. At jeg foretrækker den minimalistiske autorisation skyldes dog, at jeg ikke mener, at vi bør

---

¹⁵ Nogle vil måske med Jensens ord kalde ændringer i kirkens udtryksformer for en 're-katolicering', men som Jensen også siger, så er disse udtryksformer "meget ældre og meget mere dybtliggende end katolicismen" (Folkekirkens liturgi: 52). Jensen nævner de to/tre ovenstående udtryksformer, men som jeg i det følgende gerne vil gøre rede for, findes der flere udtryksformer end de to/tre, som Jensen giver udtryk for. Udtryksformer, som jeg således gerne vil argumentere for i højere grad end i dag bør få hjemmel for fri og lige afbenyttelsesmulighed indenfor Den Danske Folkekirke.

¹⁶ Wolf beskriver formålet med gudstjenesten på følgende måde: "Meningen og målet med højmessen er at udtrykke og påkalde følelsen af det hellige" (Wolf: 17).

give fortrinsret til én udtryksform frem for en anden. Samtidig vil jeg heller ikke mene, at svækkelsen af den æstetiske udtryksform, der finder sted, er særlig dybtgående. Det vil nemlig fortsat være muligt at lave en gudstjeneste med en stringent liturgi – det vil bare ikke være et krav, at alle gudstjenester skal bære præg af dette.

I forhold til de øvrige udtryksformer kan man sige, at den karismatiske udtryksform i en dansk kontekst kun har været at finde i et fåtal af menigheder (fx Betlehemskirken i København), ligesom man også vil kunne argumentere for, at den diakonale udtryksform har været forholdsvis svagt til stede – i hvert fald liturgisk.

Hvor om alting er: Det vigtige er som sådan ikke, hvad der har været den/de centrale udtryksformer i en dansk kontekst, hvad der er det, eller hvad der bliver det. Det vigtige er, at jeg ikke mener, at der er grundlag for, at en liturgi bør diktere, fremhæve og/eller i værste fald fjerne muligheden for en given udtryksform. Alle udtryksformer bør være mulige at gøre brug af, når der planlægges gudstjeneste i Den Danske Folkekirke, og det bør de være, fordi udtryksformerne er udtryk for, hvad man vil kunne kalde pædagogik: Vi lærer forskelligt, og vi tror også forskelligt. Fjerner vi muligheden for at forkynde i form af en specifik udtryksform, fjerner vi også muligheden for at forkynde evangeliet bedst muligt til de sognebørn, der pædagogisk forstår bedst i kraft af den specifikke udtryksform, og det kan ikke være hensigten. En liturgi bør således understøtte en diversitet i udtryksformer, og det gælder for så vidt uanset graden af autorisation. Jeg vil dog klart mene, at en minimal autorisation vil sikre dette mest muligt.

Frihed under ansvar

I forlængelse af forrige underafsnit er det værd at drage nogle paralleller til Grundtvigs syn på kirkens demokrati, samt religionsfrihed. Overordnet set er Grundtvig fortalende for en rummelig og fri folkekirke, der styres nedefra og lokalt. Menigheden ansætter en præst, som forkynder den teologi, de ønsker forkyndt i deres sogn, og præstens samvittighed er, hvad der dikterer vedkommendes forkyndelse – ingen love, regler eller forskrifter bør indsnævre dette (Holm: 161). Såfremt et sognebarn ønsker en anden teologi forkyndt, kan vedkommende løse sognebånd til et sogn, hvor den ønskede teologi forkyndes.

Hertil kunne man med forrige underafsnit i sin erindring tilføje, at et sognebarn, der fik evangeliet forkyndt bedst muligt gennem én specifik udtryksform, kunne løse sognebånd til et sogn, hvor denne udtryksform var i fokus. En vigtig pointe er nemlig, at jeg med ovenstående underafsnit ikke mener, at alle kirker skal udtrykke sig gennem samtlige udtryksformer. Det vil nemlig være utænkeligt at én og samme handling ligeværdigt vil kunne indeholde samtlige evangelisk-lutherske udtryksformer.¹⁷

Selvom det altså vil være prisværdigt, at en højmesse kunne rumme alle udtryksformer, så er det ikke muligt. Et sogn bør derfor overveje dets liturgis pædagogiske udtryksform – både så liturgien er målrettet sognebørnene, men også så et sognebarn kan gøre sig bevidst om, hvorvidt det vil give mening for vedkommende at løse sognebånd til et andet sogn, der i højere grad udtrykte sig gennem det/de udtryksformer, som vedkommende ønskede evangeliet forkyndt igennem.

Hvor om alting er: Det klart vigtigste i forhold til en drøftelse om liturgi er, at valget af udtryksform ikke kommer oppefra, og dikteres gennem indsnævrende liturgier og/eller forskrifter. En liturgi bør rumme

---

¹⁷ Når fx Wolf skriver, at han oplever det som et brud på højmessens højtidelige stemning, når nogle hvisker til hinanden under nadvergangen (Wolf: 54), så er dette alene anskuet ud fra en æstetisk udtryksform. Ud fra en karismatisk og/eller diakonal udtryksform ville dette nemlig kunne tænkes som det mest naturlige.

udtryksformerne, give lige vilkår for dem, og lade valget af udtryksform bero på lokale og kontekstuelle overvejelser. Noget, som en så minimal autorisation som muligt klart må tænkes at give bedst mulighed for.

Flere udfordringer kan dog tænkes at opstå, hvis den frihed, jeg argumenterer for, gennemføres. Hvad sker der nemlig, hvis alle kirker vælger at lade alle sine gudstjenester udtrykke sig gennem samme udtryksform? Og hvad sker der, hvis alle kirker bliver regionalkirker, så der ingen lokalkirker er tilbage (se ovenfor)? For at give et svar på disse spørgsmål vil jeg vende mig mod to cases fra folkekirken: Vesterbro provsti og Betlehemskirken.

I Vesterbro Provsti er der i de seneste år sket det, at man kan sige, at alle provstiets kirker er blevet enige om, at de ikke længere skal være lokalkirker (dvs. kirker der primært har sine sognebørn for øje) – de skal være regionalkirker (dvs. kirker der også har et forkyndende fokus udenfor sit sogns grænser). Man kan således sige, at sognene indbyrdes er blevet enig om en model, hvor provstiet som helhed tilbyder forkyndelse med fokus på samtlige af de pædagogiske udtryksformer. Hvert sogn behøver således ikke at have alle dets sognebørns udtryksformer for øje – de kan i stedet fokusere deres forkyndelse, og således gøre den mere relevant og nærværende – igen ikke kun for sognets sognebørn, men for hele provstiets sognebørn.

Jeg synes ovenstående eksempel med Vesterbro Provsti er fantastisk. Jeg har ingen indsigt i den større/mindre arbejdsbyrde, der har været forbundet med ovenstående (og ej heller med øvrige potentielle vanskeligheder). Men ideen og formålet er prisværdigt. Det er ikke sådan, at jeg tror på, at samtlige af landets provstier vil kunne gøre det samme. Det kan foregå på Vesterbro, fordi der er en bred efterspørgsel, men samme brede i efterspørgsel tænker jeg ikke er at finde alle steder i landet. Og det leder mig så til min anden case, Betlehemskirken.

Betlehemskirken er nok et af landet kerneeksempler på en regionalkirke. Kirkens menighed består i hvert fald i høj grad af folkekirkemedlemmer, der 'pendler' til kirken. Hermed ikke sagt, at deres sigte ikke også når ud til sognets sognebørn, men kirkens udtryksform er af en sådan art, at den tiltrækker en helt særlig gruppe af folkekirkemedlemmer.

Hvor jeg ikke tror, at samtlige provstier vil kunne gøre, som man har gjort på Vesterbro, så tror jeg, at man, hvis man gennemfører den minimalistiske autorisation, som jeg argumenterer for, vil se, at flere sogne vil gøre ligesom Betlehemskirken. Ikke ment på den måde, at de vil gøre brug af den samme udtryksform som Betlehemskirken, men ment sådan, at jeg tror, at flere sogne vil benytte deres frihed til at fokusere på en helt særlig udtryksform. Igen er der ikke noget problem i dette, men det kræver, at vi som folkekirke altid har noget for øje:

- Dels er det vigtigt, at alle sogne i et provsti ikke kommer til at ligne hinanden, hvis der i sogne også er sognebørn, der ønsker evangeliet forkyndt gennem en udtryksform, der så ikke længere findes lokalt. Derfor bør sogne altid koordinere deres potentielle fokusområder i og sammen med provstiet. Ikke at det behøver at foregå på samme måde som i Vesterbro, men en grad af koordinering bør foregå, så alle sognebørn altid vil kunne få forkyndt evangeliet via deres udtryksform indenfor provstiets rammer.
- Dels bør et sogn med en særlig profil også altid koordinere, hvordan sognebørn, der ikke matcher godt op med sognets valgte profil, mere eller mindre automatisk også vil blive tilbudt kirkelig betjening i et nabosogn. Man skal nemlig være sin profil bevidst – både så man ved, hvem man når ud til, men også

så man ved, hvem man ikke når ud til. Dette medfører, at vi må revurdere, hvordan vi tænker tilknytning. Jeg vil i hvert fald argumentere for, at et sognebarn, der bor i et sogn med en regional kirke, altid bør have automatisk tilknytning til provstiets øvrige sogne. Vedkommendes lokale kirke er nemlig af en sådan karakter, at der kan være god grund til, at vedkommende ikke føler sig tilknyttet denne.

Man kan sige at ovenstående minder meget om en situation, hvor 60 % er grundtvigianere, mens 40 % er indre mission. Her er det biskoppens ansvar at sørge for, at de 40 % ikke bliver tromlet. Dette fokus på kirkelig observans kunne jeg, hvis man skal omformulere, hvad jeg har sagt i det ovenstående, godt tænke mig at udvide til også at dække pædagogiske udtryksformer. Dette kunne give biskopperne en kæmpe arbejdsbyrde, og det er også derfor, jeg har valgt at give underafsnittet den overskrift, som jeg har. Som forkyndere mener jeg nemlig, at vi med den frihed, som vi potentielt får stillet os med den minimalistiske autorisation, som jeg argumenterer for, også får et ansvar pådraget. Et ansvar der dækker over, at vi aldrig skal forkynde ud fra, hvad vi egner os bedst til eller har mest lyst til. Vi skal lytte til sognet. Koordinerer med provstiet. Og lave gode aftaler for alle de sognebørn, som vi ved at fokusere måske ender med ikke at tale til. Slutteligt vil jeg sige, at metakommunikation altid vil være alfa-omega for en regional kirke – ikke bare udenfor gudstjenesterne, som ovenstående er et eksempel på, men også indenfor gudstjenesterne, så en deltager altid i løbet af en kirkelig handling er bevidst om, hvad der skal ske.

Indeværende afsnit har måske ikke bidraget meget til min argumentation for en minimal autorisation, men det har fremhævet nogle problemstillinger ved en minimal autorisation, som det er vigtigt, vi har os for øje, hvis det er en sådan, vi vælger at gå med.

Dilemmaet sat på spidsen

Indtil nu har jeg i indeværende hovedafsnit gjort klart udtryk for, hvordan jeg er tilhængere af en så minimal autorisation som muligt. Jeg har i hvert fald argumenteret for, hvordan dette efter min opfattelse er det mest hensigtsmæssige, da det dels er det mest teologisk rummelige og anerkendende, dels styrker folkekirkens sociale kapital som arbejdsplads, og dels sikrer mulighed for flest mulige pædagogiske udtryksformer. Samtidig har jeg også fremhævet hvilke udfordringer en minimal autorisation vil kunne tænkes at medføre – udfordringer som jeg dog tænker sagtens kan overvindes. Ja, udfordringerne kan faktisk måske siges at være til god gavn for folkekirken, da de er med til at skærpe vores ansvar for forkyndelsen. Én problemstilling mangler jeg imidlertid at samle op på:

I forrige hovedafsnit argumenterede jeg for, hvordan en minimal autorisation ifølge min opfattelse ikke var utænkelig ud fra et teologisk, juridisk eller lavpraktisk perspektiv. Jeg konkluderede dog, at der kunne være et problem med en minimal autorisation ud fra et socialt perspektiv, da folkekirken som system altid bør bevare dets identitet. Dette sagde jeg derfor, var, hvor hele dilemmaet om folkekirkens liturgi blev sat på spidsen, for hvordan sikrer vi, at en minimal autorisation ikke gør, at folkekirken mister sin identitet? Det spørgsmål er, hvad jeg vil kaste mig over i indeværende underafsnit.

I sin artikel 'Autorisation og systemteori' skriver Hans Jørgen Lundager Jensen, at kernen af et systems identitet kan kaldes dets 'ultimate hellige postulat'¹⁸ (Folkekirkens liturgi: 35). I sin artikel om

---

¹⁸ Fx "en trosbekendelse eller en lignende formular" (Folkekirkens liturgi: 35).

Rappaports¹⁹ bog 'Ritual and Religion in the Making of Humanity' uddyber Jensen, at disse ultimative hellige postulater – uagtet hvad de består af – er afgørende for systemets identitet (Jensen: 75). Ydermere skriver han dog også, at det vigtigste i en rituel kontekst for så vidt ikke er, "at deltageren faktisk bliver overbevist om bestemte betydninger eller faktisk agter at følge visse normer for handling og adfærd. Det afgørende er, at deltageren ved sin deltagelse offentligt underkaster sig en forpligtelse til at acceptere disse betydninger og følge disse normer" (Jensen: 75). Og som han videre skriver; "dette, at der er normer og forpligtelser, og at individerne er forpligtede på dem, uanset om de overholder dem eller ej, eller i hvilken grad de overholder dem, er al samfundsmæssigheds forudsætning" (Jensen: 75).

Hvorfor er det relevant med dette religionsteoretiske indblik? Jo, det er relevant, fordi det giver os et indicium på, hvad der er relevant at bevare som identitet, samt hvorfor det er relevant at bevare: Dels er det nemlig jf. ovenstående nødvendigt for et system som folkekirken at bevare sine ultimative hellige postulater. Samtidig med dette er det dog dels også vigtigt for folkekirken at bevare nogle af dets performative elementer, da disse i høj grad markerer en accept af de ultimative hellige postulater, og da disse antageligt må tænkes at være indgroet i folks bevidsthed gennem de selvreferentielle meddelelser, som folk er vandt til.

Således vil jeg argumentere for, at arbejdet med liturgi i højere grad end tidligere, hvis liturgien, når vi snakker om genkendelighed, ønsker at bevare folkekirken som systems identitet, bør have et større fokus på liturgiens selvreferentielle meddelelser²⁰ fremfor at have sit fokus på liturgiens kanoniske meddelelser²¹ (se Jensen: 76). De selvreferentielle meddelelser synes nemlig jf. ovenstående vigtigere end de kanoniske meddelelser i forhold til folks underkastelse af et systems ultimative hellige postulater, og dermed også i forhold til bevaring af et systems identitet.

I forhold til dette kan der – på trods af at genkendelighed må siges at være diffust begreb (se forrige hovedafsnit) – være et lille argument for, at man på trods bør overveje i folkekirkens liturgi at bevare nogle af de mere performative elementer, da disse kan siges at være identitetsmarkører, hvorigennem befolkningen er vandt til at underkaste sig kirkens ultimative hellige postulater – om ikke ved at tro dem, så i hvert fald ved at gøre dem.

Når dette er sagt, så står disse performative handlinger dog også evigt overfor et krav om revurdering, og et krav om at blive tilpasset ritualets kontekst. Den dag størstedelen af en menighed nemlig fx vælger ikke at følge et rituals performative handling, er det på tide at ændre praksis – menigheden underkaster sig i hvert fald ikke længere jf. ovenstående ritualets ultimative hellige postulater performativt, og så har de performative handlinger mistet deres relevans.²²

Ovenstående falder egentlig ret godt i tråd med, hvad jeg sagde i forrige hovedafsnit om, at genkendelighed måske i højere grad bør søges afdækket i et begreb som resonans, end genkendelighed bør søges afdækket i en højere grad af autorisation. Med genkendelighed som resonans er fokus i hvert fald på individet og dets kontekstuelle underkastelse af en liturgisk praktisk i stedet for, at fokus er på en liturgis

---

¹⁹ Læs evt. Markus Davidsen og Uffe Lunds opgave 'En indføring i Roy A. Rappaports religionsteori', der giver en fin indføring i Rappaport og hans kernebegreber (herunder forskellen på selvreferentielle og kanoniske meddelelser, som bruges en del i resten af underafsnittets argumentation).

²⁰ Det vil fx sige liturgiens performative og inddragende elementer.

²¹ Det vil fx sige faste formuleringer, ordlyd osv.

²² (De performative handlinger må endvidere dog heller aldrig fjerne sig for meget for ritualets ultimative hellige postulater, da de i så fald vil kunne blive opfattet som meningsløse forstyrrelser.)

kanoniske ensformighed – noget, der alligevel har vist sig ikke at være med til at sikre genkendelighed. Det er hertil min pointe, at det individuelle og kontekstuelle bedst lader sig finde sin form ude i hver enkelt menighed, hvorfor en minimalistisk autorisation er at foretrække, da denne giver menighederne de bedste muligheder for lokalt at forsøge at skabe genkendelighed gennem resonans og underkastelse.

Med ovenstående kan man også sige, at jeg har argumenteret for en forskydning i debatten om genkendelighed. En forskydning der taler for, at vi ikke taler om genkendelighed på den meningsløse måde, som vi i høj grad har gjort indtil nu. I min optik behøver vi ikke at tale om genkendelighed som andet end identitet, men hvis vi endelig skal gøre det, så bør vi i det mindste gøre det som resonans og performativ underkastelse – hverken mere eller mindre.

De tre modeller

”Selvom det ikke ligger inden for faggruppens opgave at definere omfanget af en fremtidig autorisation, vil faggruppen som inspiration for den videre brede samtale forsøgsvis gerne opstille tre forskellige modeller, der er forskellige med hensyn til, hvor meget der autoriseres” (Folkekirkens liturgi: 19). Disse tre modeller ønsker jeg i indeværende underafsnit at kommentere i lyset af de synspunkter, som jeg indtil nu har argumenteret for. De tre modeller er henholdsvis: 1) Bibeholde den eksisterende gudstjenesteordning fra 1992, 2) Ordo – den firdede struktur som det faste og 3) Autorisation af enkelte liturgiske led.

Der kan ikke herske tvivl om, at jeg ikke kan være fortalere for model 1, da jeg indtil nu ikke har fundet belæg for, at den på nogen som helst måde skulle være at foretrække – snarere tværtimod synes den som model både at være ’u-luthersk’, samt at være begrænsende for forkyndelsen.

I forhold til model 2 er der en del ting, der jf. min argumentation taler for. Om model 2 skriver faggruppen, at det ikke nødvendigvis vil ”være ordlyden, der afgør om en gudstjeneste ’overholder’ de givne rammer, men derimod at ordo-grundstrukturen kan genfindes i den.

Som pædagogisk værktøj har jeg argumenteret for, at ordo-grundstrukturen vil være fordelagtig. Desuden kan dens fokus i højere grad siges at være på de selvreferentielle meddelelser, end på de kanoniske meddelelser, da strukturen kan tænkes at udstikke nogle performative elementer, hvilket i min optik også må siges at være positivt. Udfordringerne ved strukturen er, at den dels ikke per se indeholder nogle juridisk gyldige minimumformuleringer i forhold til handlinger med civile retlige konsekvenser, hvilket strukturen vil skulle suppleres med, hvis den skulle vælges. Dels er en anden udfordring ved strukturen er, at den stort set kun gør sig gældende for højmesse, hvorfor andre former for gudstjenester vil kunne være svære at arbejde med, hvis denne autoriseres. Derfor ender jeg også ud med, at model 2 – på trods af at være langt bedre end model 1 – alene ikke er fyldestgørende.

Dette leder mig derfor til model 3, som langt hen ad vejen vil kunne kaldes midelvejen. Faggruppen har ikke defineret denne middelvej, da det ikke har været deres rolle. Jeg kunne dog i forbindelse med mine kommentarer, forslag og overvejelser godt tænke mig at præsentere den middelvej, som jeg vil foreslå:

- Liturgien bør følge ordo-grundstrukturen i forhold til højmesse. Øvrige handlinger behøver ikke at indeholde alle dens led, men bør drage nytte af dens pædagogiske princip om, at evangeliet i modellen forkyndes ved, at ”handling, tekster, musik og symboler sammenstilles for at brydes mod hinanden

og åbne på for nye betydningsfelter og erfaringsrum, hvor det er muligt at erfare den treenige Gud" (Folkekirkens liturgi: 58-59). Ved at gøre dette lægges der nemlig op til, at forskellige udtryksformer tænkes ind i en liturgi, så liturgien pædagogisk kan få et både bredere og mere præcist sigte.

- Liturgien bør sætte nogle retningslinjer for brug af selvreferentielle meddelelser, og autorisere så få kanoniske meddelelser som muligt, da disse begrænser liturgiens hensyn til kontekst, pædagogik, udtryksform, teologisk bredde osv. I forhold til dette foreslår jeg følgende:
  - At kirken bruges som gudstjenestens primære rum²³. Gudstjenester skal dog ikke kun kunne finde sted inde i kirken, men hvis gudstjenesterne rykkes udenfor kirkens rum, bør identitetsmarkører tages med ud (fx alter og præstekjole), så rummet på en måde stadig skabes.
  - At liturgien primært foregår med musikalsk ledsagelse, da denne styrker både den kontemplative, æstetiske og karismatiske deltagelse.
  - At liturgien fastholder trosbekendelsens og velsignelsens ordlyd, og at der henvises til deltagelse i form af at rejse sig op, når disse lyder.
  - At liturgien fastholder Fadervor som den primære bøn²⁴.
  - At jordpåkastelsens formulering fastholdes, og at der henvises til at rejse sig op, når denne lyder.
  - At nadverens indstiftelsesord fastholdes, og at der henvises til at rejse sig op, når disse lyder. Uddelingen af brød og vin falder naturligt herefter²⁵.
  - At der ved dåb, hvor det er muligt, øses tre håndfulde vand over hovedet på dåbskandidaten, mens den eksisterende formulering fastholdes²⁶.
  - At håndspåbyggelse fastholdes ved vielse (både den ved erklæring og forbøn), confirmation og dåb. Ordlyden i forbindelse med håndspåbyggelsen bør dog sættes fri, da det vigtige ved håndspåbyggelsen ligger i dets selvreferentielle meddelelse og ikke i dets kanoniske meddelelse.
- Liturgien bør have faste (dog minimale) tilspørgsler ved dåb og vielse, da disse liturgiske handlinger har civile retlige konsekvenser. Til disse minimalistiske tilspørgsler kan liturgen dog sætte noget både forud for og efter, hvis dette ønskes, og hvis dette ikke ændre ved indholdet af tilspørgslen og dets konsekvenser.

Det er klart, at alle ikke vil være enige i, at ovenstående vil være tilstrækkeligt, hvorfor det antageligt ikke vil blive, hvordan den kommende liturgi vil se ud. Dog vil jeg gerne fremhæve nogle pointer, som argumenterer for, hvad jeg under alle omstændigheder ikke ønsker, at et kommende liturgi skal autorisere:

- Jeg ønsker så stor teologisk rummelighed som muligt, hvorfor en given teologisk retning indenfor det evangelisk-lutherske ikke bør favoriseres af en autoriseret liturgi. I stedet bør alle evangelisk-lutherske forsvarlige teologiske holdninger kunne formidles rent og purt i folkekirken.

---

²³ Herunder at der sættes nogle regler for, hvad et kirkerum bør (ikke skal) indeholde.

²⁴ Desuden bør den liturgiske overgang til bøn markeres – liturgen bør selv bestemme hvordan – så meddeltagelse i bønnen gøres lettere.

²⁵ Indstiftelsesord og uddeling af brød og vin er (sammen med Fadervor) kerneelementer i den evangelisk-lutherske nadverfejring (Dåb og nadver: 163), hvorfor jeg ønsker at bevare disse i en autorisation. Jeg tænker dog ikke, at indstiftelsesordene skal følge en bestemt bibeloversættelse – valget af bibeloversættelse bør nemlig kunne tilpasses konteksten – ligesom jeg heller ikke tænker, at det nødvendigvis skal være Fadervor, der går forud for nadvermåltidet. Dette giver mening, hvis Fadervor ikke har lydt tidligere, men giver ikke mening, hvis Fadervor allerede er blevet brugt andetsteds i den konkrete liturgi.

²⁶ Ifølge Luther er vandet essentielt som dåbens 'tegn', hvorfor man altid bør bestræbe sig på at have vand med i sit dåbsritual (Luther 1994: 227).

- Jeg ønsker så fri mulighed som muligt for at vælge en specifik udtryksform i forbindelse med forkyndelsen i et sogn, hvorfor en specifik kristen udtryksform ikke bør favoriseres af en autoriseret liturgi. Tværtimod bør alle kristne udtryksformer kunne få frit spil indenfor en autoriseret liturgi.

Det er klart, at ovenstående minimalistiske autorisation vil få en række konsekvenser for rent lavpraktiske problemstillinger, herunder arbejdsbyrde, tilsyn, faglighed, samt sognebarnets mulighed for sognebåndsløsning. Det er dog min opfattelse, at disse konsekvenser ikke er af voldsommere art end, at de bør stå i vejen for, at ovenstående ville kunne blive gennemført. Måske kan de sågar gøre folkekirken mere relevant for den brede befolkning, da problemstillingerne kaster lys over noget, der er meget godt for os som kirke at blive observant på.

Opsamling

I indeværende hovedafsnit har jeg bidraget med en lang række kommentarer, forslag og overvejelser om folkekirkens liturgi. Som opsamling er det værd at nævne de fire underafsnit, hvori dette er udfoldet.

I underafsnittet 'Præsternes teologiske kompetencer' argumenterede jeg for, hvordan autorisation var med til at svække folkekirkens sociale kapital, samt hvordan vi i folkekirken skulle blive bedre til at acceptere vores teologiske uenigheder. Grundtvigiansk lagde jeg derfor op til, at præsternes individuelle faglighed blev taget alvorligt ved, at man i højere grad lod 'præstens samvittighed' afgøre, hvad der var sømmeligt, og hvad der var synderligt, end man lod det være op til de højest råbende.

I underafsnittet 'Kirkens udtryksformer' argumenterede jeg for, hvordan en autorisation ikke bør understøtte én specifik udtryksform. I stedet bør en liturgi gøre det muligt for samtlige evangelisk-luthersk forsvarlige udtryksformer at kunne finde forkyndelsesrum indenfor folkekirken. Vi lærer forskelligt, og selvfølgelig skal evangeliet derfor også forkyndes forskelligt.

I underafsnittet 'Frihed under ansvar' argumenterede jeg i forlængelse af forrige underafsnit for, at vi som sogne gjorde os mere bevidste om vores sogns profil, samt samarbejdede mere om disse på tværs af sogne.

I underafsnittet 'Dilemmaet sat på spidsen' argumenterede jeg for, hvordan en kommende liturgi bør forsøge at bevare kirkens identitet ved at fokusere på autorisation af selvreferentielle meddelelser i stedet for at fokusere på autorisation af kanoniske meddelelser. Endvidere argumenterede jeg for, at man i stedet for at tale om en liturgis genkendelighed gennem autorisation, begyndte at tale om en liturgis genkendelighed som et individs resonans med gudstjenesten.

Disse fire underafsnit ledte mig til i forrige underafsnit at fremlægge mit forslag til, hvordan en kommende liturgi ville kunne se ud. Det er en yderst minimalistisk liturgi, som jeg foreslår, men det er min overbevisning, at den bedst muligt favner de hensyn og ændringer, som jeg ønsker, uden at være utænkelig at kunne føres ud i praksis.

Gudstjeneste – Om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke

Jeg er nu kommet til gennemgangen af rapporten om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke. Som jeg kort nævnte i min indledning, kunne det virke mærkeligt, at dette afsnit først falder nu. Det skyldes dog, som jeg også sagde i indledningen, at jeg mener, at rapporten (og for så vidt også rapporten om dåb og nadver) bør bruges som en skildring af alt, hvad der er evangelisk-luthersk forsvarligt, og derfor også bruges som en skildring af alt, hvad vores liturgi vil skulle rumme på så vidt muligt lige vilkår.

I min gennemgang fokuserer jeg ikke på alt, men jeg vælger kronologisk at fremhæve de steder, som jeg har fundet interessant i forhold til min argumentation for en minimal autorisation.

Under afsnittet *gudstjenestesyn* beskriver faggruppen, hvordan folk lægger vægt på noget forskelligt, når de går til gudstjeneste. Dette understøtter egentlig, hvad jeg også pointerede i mit afsnit om 'kirkens udtryksformer'. Til drøftelse slutter faggruppen af med at spørge, hvordan man skaber "de bedste rammer for et autentisk og bevægende møde for så mange som muligt?" (Gudstjeneste: 18). Hertil skriver de, at dette uanset, hvordan man svarer på spørgsmålet, kræver, at man må "tage stilling til, hvilket gudstjenesteideal man analyserer og vurderer gudstjenesten efter" (Gudstjeneste: 18). Dette er jeg for så vidt enig i: Man bør være bevidst om sit gudstjenestesyn og sine pædagogiske tiltag. Jeg ønsker dog også – ligesom jeg også gjorde det i mit afsnit om kirkens udtryksformer – at tilføje, at alle gudstjenestesyn bør rummes af den liturgi, som autoriseres. Liturgien bør understøtte diversiteten fremfor at kvæle den.

Faggruppen beskriver, hvordan en deltagers overgivelse til ritualen er centralt for, at formålet kan opnås (Gudstjeneste: 19). Dette ligger fin i tråd med den ritualforståelse, som jeg fandt hos Rappaport, idet han fremhævede væsentligheden af deltagelse i et ritual (se ovenfor). Dette understreger, at en liturgi bør have sit fokus på de selvreferentielle meddelelser (og ikke på de kanoniske meddelelser).

Faggruppen konkluderer, at det er vigtigt, at enhver gudstjeneste tilrettelægges, så den får et godt flow (Gudstjeneste: 25). Dette er jeg for så vidt enige i. Det er dog væsentligt at understrege, at hvad der må forstås med et godt flow, er kontekstuel. En liturgi, der giver et godt flow for én menighed, giver nemlig ikke nødvendigvis et godt flow for en anden menighed. Gudstjenestens flow bør derfor ikke autoriseres, men bør planlægges kontekstuel.

Under afsnittet *bibelord og prædiken* fokuserer faggruppen på de ord, der lyder under en gudstjeneste. Det er dog ikke kun ordene i sig selv, de drøfter – det er også, hvordan ordene fremføres, de drøfter²⁷. Der kan ikke herske tvivl om, at faggruppen har en pointe. Hvis rituel deltagelse er det væsentligste (jf. Rappaport – se ovenfor), er det også væsentligt, at liturgiske led kan skelnes fra hinanden, så deltageren i højere grad kan deltage i ritualen. Hvordan disse skel markeres, vil jeg dog ikke mene kan bestemmes så ensartet, som faggruppen gør det. I én kontekst vil det måske give mere mening at markere et skel med en regibemærkning, end det vil have den store betydning, om hvorvidt man lige skiftede bogen i sin hånd ud.

Under afsnittet *bøn* diskuterer faggruppen bønnens tilrettelæggelse i liturgien. Jeg hæfter mig ved, at faggruppen i deres drøftelse overvejer, at samtalen med Gud (aka. bøn) ikke bliver "mere intens af at blive repeteret", hvorfor man kunne overveje at "fokusere på færre bønner" (Gudstjeneste: 35). Jeg ønsker ikke, at et vist antal bønner autoriseres. I stedet ønsker jeg, at man, når man gør brug af en bøn i en liturgi, bør

---

²⁷ Fx problematiserer de, at teksterne af nogle præster ikke læses op af bøgerne på alteret, men i stedet læses op fra ringbind eller iPad, hvilket gør, "at bibelordets særlige status i gudstjenesten ikke bliver synlig for øjet" (Gudstjeneste: 27).

have gennemtænkt dets placering i gudstjenestens flow, samt hvordan der lægges op til deltagelse i bønnen. Her er det oplagt at tænke, som faggruppen også gør det, at der i højere grad end i dag bør være fokus på kvalitet, fremfor kvantitet.

Under afsnittende *salmesang* og *musik* drøftes musikken og musikernes rolle i ritualet. Jeg hæfter mig ved, at faggruppen vedr. salmesangen i dag skriver, ”at nogle mennesker ikke oplever, at sang som religiøs udtryksform er relevant for dem. Eller at tonen og sproget i den danske salmesang ikke rammer og udtrykker de religiøse overvejelser og følelser, de har” (Gudstjeneste: 38-39). Dette ligger fin i tråd med den forståelse af kirkens udtryksformer, som jeg beskrev i andet hovedafsnit (se ovenfor). Endnu engang er det derfor også væsentligt at pointere, at en liturgi ikke bør autoriserer én særlig udtryksform. I stedet bør der lægges op til at en konkret liturgis udtryksformer tilrettelægges af liturgen, så de passer til den konkrete situationer. I denne henseende betyder det imidlertid, at en særlig salmebog derfor heller ikke bør autoriseres. Dette betyder ikke, at der ikke skal være en særlig salmebog. Det betyder blot, at sangvalget til en gudstjeneste ikke skal begrænse sig til kun at blive taget for denne.²⁸

Under afsnittet *fællesskab* skriver faggruppen bl.a., hvordan deltagelse er centralt (Gudstjeneste: 46-47). Dette lægger i tråd med Rappaports forståelse af et ritual, hvorfor det også understreger, hvordan jeg flere gange har argumenteret for, at en liturgi ikke bør autoriseres, men bør tilrettelægges ud fra sin kontekst.

Under afsnittet *rummet* beskriver faggruppen, hvilke overvejelser man kan gøre sig i forhold til de mennesker, der nærmer sig Gud gennem en æstetisk udtryksform (se ovenfor). Afsnittet understreger diversiteten i opfattelser af, hvad der er æstetisk, hvorfor det også understreger, at der er et behov for, at et rums æstetisk ikke autoriseres, men at det gøres til liturgens ansvar at skabe det rum, der underbygger de deltagere og de udtryksformer, som liturgen ønsker at rette henvendelse til.

Under afsnittet *andre gudstjenester* beskriver faggruppen, hvordan der i dag er flere eksempler på alternative gudstjenester, der enten retter henvendelse til en bestemt gruppe, markerer en bestemt anledning eller udtrykker sig på en anderledes måde (Gudstjeneste: 53). De skriver om sådanne gudstjenester, at der fordres ”et stort teologisk mod af dem, der skaber de nye gudstjenesteliturgier, og tilsvarende fordres der også teologisk og liturgisk indsigtfuldhed, fordi folkekirkens medlemmer måske alene møder troen og gudstjenesten gennem disse andre gudstjenesteformer” (Gudstjeneste: 55). Derfor er det også i min optik værd at understrege det privilegium, som vi har i Den Danske Folkekirke: At samtlige af folkekirkens præster er uddannede teologer. Alle folkekirkens præster bør derfor være i stand til at tilrettelægge en teologisk og liturgisk forsvarlig gudstjeneste. Det er klart, at der kan være et behov for kurser for præster, der enten ønsker en genopfriskning, sparring eller udvikling, men i udgangspunktet er der altså et fundament, som vi måske i højere grad end i dag skulle turde sætte vores lid til.

---

²⁸ I Solrød Sogn afholdte vi i januar 2020 en sing along-gudstjeneste, hvor vi kun sang sange skrevet af The Beatles. En sådan type gudstjeneste giver en unik mulighed for at forkynde evangeliet ved hjælp af sange, som folk kender. De kender teksterne, synger med, deltager derfor i ritualet og får så ovenikøbet også en forkyndelse med hjem. Det er klart, at forkyndelsen – både af teksternes ord, men også af fællesskabet, der dannes ved hjælp af deltagelsen – må være i centrum, hvis ønsket om et møde mellem Gud og mennesker skal fastholdes. Dette ønske er dog bestemt muligt at fastholde selvom det ikke er sange fra salmebogen, der synges. Når vi afholder vores sing along-gudstjeneste den 23. december, er det kun julesalmer fra salmebogen, der synges. Sangvalget er altså forskelligt for de to gudstjenester, men det primære mål er det samme – at der gennem deltagelse forsøges at skabe et rum, der kan være en katalysator for en religiøs erfaring. Sangvalget er således ikke det væsentlige. Det væsentlige er, at det understøtter liturgiens primære mål – at skabe deltagelse. Dette mener jeg bedst sker ved, at sangvalget gøres frit, så sangvalget altid kontekstuel kan understøtte den ramme for gudstjenesten, som liturgen ønsker.

Under afsnittet *liturgisk arbejde og dannelse* afslutter faggruppen med at foreslå en fjerde model for autorisation, der autoriserer ånd frem for bogstav (Gudstjeneste: 57). Det er min opfattelse, at dette går fint i tråd med, hvad mit forslag også rummer, når jeg i mit forslag har valgt at fokusere på selvreferentielle meddelelser fremfor kanoniske meddelelser. Hertil foreslår de, at der oprettes et nationalt liturgisk center, hvis formål skal være at "højne det liturgiske arbejde på alle niveauer i folkekirken" (Gudstjeneste: 58). Behovet for et sådan center ønsker jeg ikke at tage stilling til, da det må bero på biskoppernes og provsternes gennemtænkning af, hvordan tilsyn kommer til at foregå i fremtiden, samt præsters ønsker for sparring i forbindelse med en potentielt mere åben liturgi.

Dåb og nadver – Om sakramenterne i Den Danske Folkekirke

I dette mit sidste hovedafsnit ønsker jeg at kommentere rapporten om sakramenterne i Den Danske Folkekirke. Min kommentering af denne rapport vil foregå på samme måde, som min kommentering af rapporten om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke.

Faggruppen ligger ud med i sin rapport at gennemgå historisk, hvad der ligger i den evangelisk-lutherske dåbsforståelse, samt hvad der har ændret sig op gennem tiden:

I Romerbrevet finder faggruppen, at formaning efter dåb er nødvendig, ”fordi de døbte stadig lever i det gamle legeme, der er ”dødeligt”” (Dåb og nadver: 34). Hos Augustin finder faggruppen en skelnen mellem handlingssynder og en oprindelig syn. I dåben sættes man fri fra den anden af de to, mens den første af de to fortsat kan finde sted efter dåben (Dåb og nadver: 39).

Hos Luther finder faggruppen et større fokus på, at det er Guds handling, der finder sted i dåben, ikke menneskets (Dåb og nadver: 40). Således bliver det væsentligste i dåben også løftet, der gives af Gud (Dåb og nadver: 41). Dette løfte gives dog principielt til alle troende uagtet om man i praksis er døbt eller ej (Dåb og nadver: 42). Dermed mener Luther heller ikke, at man er fortabt, hvis man som menneske ikke har modtaget dåben. Tro er nemlig vigtigere end handling, ja, en menneskelig handling – om end den gavner – hverken kan eller skal ifølge Luther være en betingelse for frelsen.

Dette kan virke som en selvmodsigelse af Den Augsburgske Bekendelse, hvori faggruppen konstaterer, at der står, at dåb ”er nødvendig til frelse og er knyttet til den kristne forestilling om arvesynd” (Dåb og nadver: 29). Et andet sted konstaterer faggruppen ligeledes, ”... at dåben er nødvendig for frelse...” (Dåb og nadver: 100), mens de et andet sted skriver, at ”Hverken katolikker eller lutheranere... hævder... at alle, der ikke er døbte, går fortabt” (Dåb og nadver: 56).

I forståelsen af, hvad der er evangelisk-luthersk dåbsteologi, er det yderst centralt at være klar i mæglet omkring, hvorvidt man mener, at dåben er nødvendig for frelsen eller ej. Dette må nemlig siges at være rimelig relevant for den troende²⁹. Derfor vil det også være på sin plads, hvis dette blev afklaret tydeligere, end hvad faggruppen har gjort. Én ting er, at teologer forstår forholdet mellem dåb, nåde og tro³⁰, og hvorfor dåben på én måde ikke er nødvendig for frelse, mens den som sakramente alligevel gavner ved, ”at Gud ved den forbinder sig med dig og bliver ét med dig i en nådig og trøstelig pagt”³¹ (Luther 1994: 230). Én anden ting er, at denne distinktion skal formidles rent og purt til alle. Her hjælper det, at være så klar i mæglet som muligt.

Hos Luther finder faggruppen også et argument, der taler for spædbarnsdåb, idet ”Spædbarnsdåben [for Luther] illustrerer den teologiske pointe, at troen – og forholdet til Gud – er en gave, der ikke afhænger af mennesket selv” (Dåb og nadver: 47). Forholdet mellem Gud og dåbskandidat er dog ens, uanset om dåbskandidaten er spædbarn eller voksen (Dåb og nadver: 48), hvorfor kirken ikke bør favorisere én type dåb frem for en anden.

---

²⁹ Måske er det også, hvad faggruppen ytrer et ønske om, når de siger, at de ønsker ”et nutidssvarende og erfaringsnært begreb om synd” (Dåb og nadver: 100).

³⁰ Tre ting, der hænger uløseligt sammen (Nørgaard-Højen: 317).

³¹ Dåben er, som fagudvalget siger det, ikke ”bare er en symbol- eller tegnhandling, men en virkelighedsskabende handling” (Dåb og nadver: 41).

Hos Luther findes der ligesom hos Augustin fortsat synd i et menneske efter en dåb (Dåb og nadver: 49). Dåbens gave gør derfor ikke, at man ikke længere synder, men gør i stedet, at man uanset synd fortsat vil have dåbens gave, Guds løfte (Dåb og nadver: 49). Som gave er dåben noget, man modtager, men mennesket er på samme tid også handlende "idet dåbens nyskabelse gennem Helligånden virker i mennesket" (Dåb og nadver: 56).

Efter denne teologiske gennemgang af dåben kaster faggruppen sig over en liturgisk gennemgang. Da jeg er fortaler for så minimal en autorisation som muligt, ønsker jeg ikke at gennemgå denne her. Jeg vil i stedet blot sige, at jeg hæfter mig dog, at forespørgslen om hjemmedåb har et praktisk formål – "at sikre sig mod gendåb" (Dåb og nadver: 75). Dette praktiske formål skal selvfølgelig fortsat kunne afklares under en fremtidig liturgi. Jeg mener dog ikke, at forespørgslen nødvendigvis bør finde sted i forbindelse med selve dåben. Dette praktiske formål bør kunne afklares udenfor den liturgiske ramme (fx ved dåbssamtalen), hvorfor der heller ikke bør autoriseres en måde at sikre sig dette på.

Desuden skal det også nævnes, at jeg hæfter mig ved, at "Udvalget bemærker, at det... i videre drøftelser af dåbens liturgi er relevant at være opmærksom på, at dåbshandlingen ikke kun er sprog; som ritual har dåben også handlingskarakter" (Dåb og nadver: 82). Denne iagttagelse er jeg enige i, ja, jeg mener faktisk, at dåbens handlinger er vigtigere end dåbens sprog (jf. Rapport – se ovenfor), hvorfor jeg i mit oplæg til en autorisation også kun har valgt at autoriserer dåbens mest iøjnefaldende handling.

Efter den historiske del vedr. dåb gennemgår faggruppen forskellige undersøgelser, der viser, hvordan dåb praktiseres og forstås i dag. Faggruppen beskriver, hvordan de danske dåbsritualer frem til nu traditionelt har haft fokus på 2. trosartikel, mens "dåbens sammenhæng med 1. trosartikel... og 3. trosartikel... har spillet en mere tilbagetrukket rolle" (Dåb og nadver: 98). Herefter beskriver de kort, hvilke konsekvenser et ændret fokus kan have for den forkyndte teologi.

Faggruppens iagttagelser er relevante, men det giver mig samtidig også anledning til at fastslå, at en fremtidig autorisation ikke bør autorisere et særligt teologisk fokus på dåben. Fordele og ulemper ved de forskellige fokuser bør afvejes kontekstuel af den ansvarlige teolog og præst. Dette gælder dog for så vidt ikke kun i forhold til dåbens teologisk fokus. Når faggruppen senere skriver, at "Nye symboler og inddragende tiltag kan understøtte dåben teologisk og liturgisk, men de kan også utilsigtet komme til at skabe utydelighed om dåbens indhold" (Dåb og nadver: 116), er det ligeledes min holdning, at præsten bør være i stand til at vurdere, hvad der må forventes at understøtte, og hvad der må forventes at utydeliggøre. Det kan ikke være en liturgis hensigt at vurdere, hvad der understøtter, og hvad der utydeliggøre, da dette arbejde altid må bero på en kontekst, i hvilken den lokale præst og det lokale menighedsråd må tænkes at have den bedste indsigt.

"Jo minder der autoriseres og jo mere der er frit, desto større opmærksomhed skal der... være hos den/dem, der i den konkrete situation udformer dåbshandlingen og ritualen", skriver faggruppen, når de opstiller en række opmærksomhedspunkter ved en minimal autorisation (Dåb og nadver: 130). Hertil får jeg lyst til at svare, at jeg ikke er det mindste i tvivl om, at denne opmærksomhed er til stede de steder, hvor ønsket om et anderledes udformet ritual er til stede – det er jo akkurat opmærksomheden, der ofte har vækket ønsket.

Ligesom med kapitlerne om dåb ligger fagudvalget ud med i deres kapitler om nadver at beskrive, hvad der historisk ligger i den evangelisk-lutherske nadverforståelse. Forud for dette bemærker de dog, hvordan nadveren i dansk tradition har koncentreret sig om tilsigelsen af syndernes forladelse, mens nadveren i folkekirkens nabolande også har fokuseret på ”nadverens karakter af taksigelse, fællesskabsmåltid m.m.” (Dåb og nadver: 135). Heraf er der i indledningen til den historiske gennemgang allerede redegjort for, hvordan nadveren i evangelisk-luthersk forstand kan koncentrere sig om mange forskellige teologiske nuancer.

I lyset af mit forslag til autorisation må det være klart, at min holdning til disse nuancer er, at de alle bør kunne rummes af det nadverritual, som autoriseres, da de alle er evangelisk-luthersk forsvarlige. Spørgsmålet for mig er derfor ikke at vælge mellem nuanceforskellene. I stedet er spørgsmålet, hvordan vi tilrettelægger en autorisation, der muliggør, at nadveren kan tilrettelægges forskelligt fra sted til sted og fra handling til handling, så hver enkelt nuance er mulig at gøre brug af i en given kontekst. I mit forslag til autorisation har jeg lagt op til, at det kun er indstiftelsesordene, der autoriseres, da jeg mener, at dette bedst varetager dette ønske.

I Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifterne finder faggruppen, at nadveren (ligesom det var tilfældet ved dåben) ikke blot kan forstås symbolsk eller som et minde – der sker vitterligt noget i nadveren, Kristus er til stede³² (Dåb og nadver: 136). Desuden finder faggruppen også, at ”nadveren er mere end syndsforladelse” (Dåb og nadver: 137).

I Det Nye Testamente finder faggruppen, at syndsforladelse i forbindelse med nadver ”er et motiv, der kun findes eksplicit hos Matthæus”, og at motiver som tak, delagtighed, ihukommelse og fællesskab også er centrale (Dåb og nadver: 42). Hos Paulus er det især nadverens fællesskab, der vægtes højt (Dåb og nadver: 42). Ligesom dåben giver et løfte og en pagt ved at være et sakramente (Dåb og nadver: 40-41), er nadveren også udtryk for et løfte og en pagt (Dåb og nadver: 143).

Hos Paulus finder fagudvalget også et overset motiv i, at indstiftelsesordene rummer en beskrivelse af forræderiet (Dåb og nadver: 145). Dette oversete motiv er nok så interessant i en forkyndende kontekst, men jeg mener ikke, at dette giver belæg for en autorisation af indstiftelsesordene, så man sikrer, at ordet ’forrådt’ optræder hver evig eneste gang, der fejres nadver. I stedet ønsker jeg, at liturgen selv kan vælge indstiftelsesordenes ordlyd, så liturgien og nadverens motiv heri kan tilpasses den kontekst, der ønsker forkyndt. Det er efter min opfattelse ikke pædagogisk at ville sige alt på én gang, hvorfor det heller ikke er pædagogisk at ønske, at samtlige motiver fremhæves ved samtlige nadvermåltider.

I forhold til ovenstående påpeger faggruppen, ”at man i løbet af historien har betonet forskellige betydningslag ved kirkens nadver... [og at] en fare består i, at man får fremhævet bestemte motiver så stærkt, at andre aspekter helt eller delvist forsvinder” (Dåb og nadver: 165). Denne frygt deler jeg ikke med faggruppen, da jeg først og fremmest ønsker, at nadveren skal være pædagogisk forståelig. Det er nærmest således ønskværdigt, at visse teologiske pointer undertones i visse konkrete situationer. Ikke fordi, at

---

³² Ordet ’ihukommelse’ betyder heller ikke blot ’erindring’ men ’aktualisering’ (Dåb og nadver: 144). Måltidet er ikke blot til minde om Guds nærvær i Kristus – det er en aktualisering af Guds nærvær i Kristus. Denne pointe fremhæver Luther også i sin debat med sværmerne (Dåb og nadver: 153).

Dette taler måske for, at man i indstiftelsesordene autoriserer ordet ’ihukomme’. Jeg vil dog mene, at ordet ikke længere entydigt betegner, hvad det præciserer, hvorfor jeg heller ikke kan se nogen grund til, at dette ord bør autoriseres i indstiftelsesordene.

nadveren ikke fortsat indeholder disse forståelseslag – det er bare ikke pædagogisk, at samtlige forståelseslag skal lyde ved hvert enkelt nadverbord.

Hos Luther finder faggruppen en modstand mod forvandlingslæren (Dåb og nadver: 150), men også en modstand mod at forstå nadveren som et offer (Dåb og nadver: 151). Som sakramente er nadveren noget, vi modtager af Gud, og det, vi modtager, kan vi ikke ofre (Dåb og nadver: 151). Det er klart, at Jesus ofrede sig på korset for vores skyld, men nadveren kan altså ikke ses som et offer. Desuden mener Luther heller ikke, at mennesket kan gøre sig fortjent til noget ved at ofre, hvorfor offerkulten i det hele taget ikke giver mening for ham (Dåb og nadver: 151).

Efter denne teologiske gennemgang fortsætter faggruppen ud i en liturgisk gennemgang af folkekirkens aktuelle autoriserede nadverliturgier. Her finder faggruppen, at ritual A understreger nadverens syndsforladelse, Kristi nærvær, samt menneskets rolle som modtager (Dåb og nadver: 181). Ritual B får ifølge faggruppen i stedet en mere "personlig eller individuel betoning"³³, samt et kristologisk aspekt ved at have "Kristi stedfortrædende offer for mennesket i centrum" (Dåb og nadver: 182). Ritual C beskriver faggruppen som et ritual, der gennem taksigelse og lovsang har fokus på involvering af menigheden³⁴ (Dåb og nadver: 183). Desuden finder faggruppen, at ritual C indeholder en skabelsesteologisk dimension (Dåb og nadver: 183). Ritual D beskriver faggruppen som minimalistisk (ligesom de også kalder ritual A minimalistisk), dog indeholdende en trinitarisk takkebøn (Dåb og nadver: 185).

Faggruppen afslutter deres historiske og liturgiske gennemgang af nadveren ved at konkludere, at ritualerne er "udtryk for forskellige måder at omgås nadverens evangelisk-lutherske centrum", og at forskellene antageligt gør, at nogen utvivlsomt vil "føle sig mere tiltalt af den ene frem for den anden" (Dåb og nadver: 186). Denne pointe er jeg i særdeleshed enig i. Hvad der er 'menighedsinddragende' for nogle, "virker ikke nødvendigvis inddragende og fællesskabsstiftende på alle" (Dåb og nadver: 186), og "Ritual deltagelse afhænger også af vane, velkendthed og fortrolighed" (Dåb og nadver: 187). Der kan ikke herske tvivl om, at man lokalt vil være bedst til at træffe beslutninger om, hvad der vil være mest inddragende, fællesskabsstiftende, vanligt og velkendt for en given menighed. Derfor bør beslutningerne om liturgi også i højere grad end i dag træffes lokalt.

Efter den historiske og liturgiske gennemgang fremhæver faggruppen diverse undersøgelser, der i nyere tid har undersøgt nadveren. En undersøgelse fra Helsingør Stift viser, "at 40 % af præsterne ønsker større mulighed for variation og fornyelse af nadverliturgien" (Dåb og nadver: 192). Gennem en minimalistisk autorisation vil dette ønske kunne blive imødekommet.

Faggruppen nævner, at forfatterne til *Gudstjenestens Bønner* ligeledes har udtrykt ønske for, at visse motiver i nadveren savner udfoldelse, og at "ritualbogens nadverbønner er præget af store og tunge begreber"³⁵ (Dåb og nadver: 196). Jeg deler forfatterens holdning³⁶.

---

³³ Spørgsmålet er dog, om dette personlige også er personligt i dag, eller om ordlyden ikke må siges at være så forældet, at det ikke vil kunne siges at være personligt for et moderne menneske. Det vil jeg i hvert fald mene.

³⁴ Igen vil jeg gerne sætte spørgsmålstegn ved graden af involvering, da involveringen grundet den forældede ordlyd nærmest kun kan tænkes at være for indviede.

³⁵ Forfatterne fremhæver især brugen af offerterminologi (Dåb og nadver: 196).

³⁶ Det er bl.a. også en af årsagerne til, at vi i Solrød Sogn på forsøgsordning gør brug af et anderledes nadverritual.

Faggruppen fremhæver også, hvordan ”rammen om nadvermåltidet for nogen er blevet så stiliseret, at den lukker for deltagelse, i stedet for at åbne” (Dåb og nadver: 200). Det er klart, at nogle vil sætte pris på det stiliserede ud fra deres personlige foretrukne kirkelige udtryksform – det er bare vigtigt, hvad ovenstående også pointere, at det stiliserede måltid ikke er den eneste udtryksform, hvorigennem nadveren kan fejres.

Faggruppen nævner desuden en række opmærksomhedspunkter i deres gennemgang af nadveren, herunder fx, hvordan nadveren ikke kun bør have det horisontale fællesskab i fokus, men også altid bør have det vertikale fællesskab i fokus (Dåb og nadver: 204). Dette er således også noget, som en liturg bør overveje, når liturgen tilrettelægger sin liturgi. Det vil dog være ærgerligt, hvis ovenstående opmærksomhedspunkt nødvendigvis skulle autoriseres, da det vil skabe en mindre nærværende liturgi.

Faggruppen slutter deres del om nadveren af med en general opsamling. Her skriver de bl.a., at ”sproglige ændringer ikke er teologiske neutrale” (Dåb og nadver: 215). Dette siger egentlig sig selv, men jeg vil gerne tilføje, at forskelle i liturgi vel heller ikke behøver at være ’neutrale’. Snarere ville det da være dejligt, hvis liturgien rent faktisk sagde noget, dvs. ikke var neutral.

Desuden skriver de også, at nadveren ikke kun forstås sprogligt, men at den også forstås ved hjælp af deltagelse (Dåb og nadver: 2016). Dette understøtter Rappaports forståelse af et ritual, hvorfor det også fremhæver det væsentlige ved at gennemtænke nadverens selvreferentielle meddelelser.

Rapporten slutter af med ytre ønske om en undersøgelse, der kunne ”kaste lys over omfanget af og teologiske bevæggrunde for de liturgiske valg, der aktuelt træffes ved nadveren” (Dåb og nadver: 221). Det er klart, at mit oplæg til en minimal autorisation, såfremt denne autoriseres, antageligt vil føre et hav af lokale liturgiske ændringer med sig. En undersøgelse af disse kunne være spændende, da det vil kunne være en inspirationskilde for præster og menigheder, der selv ønsker at aktualisere og skærpe deres liturgi. Både i forhold til nadver, men for så vidt også i forhold til dåb, højmesse osv.

Litteraturliste

Fagudvalget vedrørende autorisation. *Folkekirkens liturgi*. 2018.

Fagudvalget vedrørende dåb og nadver. *Dåb og Nadver*. 2019.

Fagudvalget vedrørende gudstjeneste. *Gudstjeneste*. 2019.

Oxford Research. *Analyse af indhold og omfang af mobning blandt præster i folkekirken*. 2017.

Holm, Anders. *Grundtvig – en introduktion*. Filo: Aarhus. 2018.

Nørgaard-Højen, Peder. *Den Danske Folkekirkens Bekendelsesskrifter – kommentar*. Anis: København. 2006.

Wolf, Jakob. *Gudstjenesten – Fænomenologisk set*. Eksistensen: København. 2018.

Daidsen, Markus og Uffe Lund. *En indføring i Roy A. Rappaports religionsteori*. 2006. Tilgået online 29. april 2019 (<https://pure.au.dk/portal/files/21864120/roy.pdf>).

Jensen, Hans Jørgen Lundager. 'Roy Rappaport: Ritual and Religion in the Making of Humanity' I: *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, nr. 43. 2003. s. 71-77.

Luther, Martin. 'Den tyske messe' i: *Luthers Skrifter i Udvalg* (bd. 2). Red. af Regin Prenter. G. E. C. Gads Forlag: København. 1963. s. 74-104.

Luther, Martin. 'En sermon om dåben' i: *Teologiske tekster – Udvalg af klassiske dogmatiske tekster* (2. ud.). Red. af Afdeling for Dogmatik, Aarhus Universitet. Aarhus Universitetsforlag: Aarhus. 1994. s. 227-237.

Olsen, Harald. 'Spiritualitet – religionens dynamiske kjerne' i: *Kristen spiritualitet*. Red. af Knut-Willy Sæther. Akademika Forlag: Trondheim. 2013. s. 19-34